

Antički Grci na tlu Hrvatske

Puljko, Lea

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:962089>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2021-08-02**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za povijest

ANTIČKI GRČI NA TLU HRVATSKE
Diplomski rad

Kandidatkinja: Lea Puljko

Mentorica: doc. dr. sc. Vlatka Vukelić

Zagreb, prosinac 2019.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	3
2. STARA GRČKA.....	5
3. GRČKA KOLONIZACIJA.....	9
3.1. Mikenska civilizacija i plovidbe Sredozemljem.....	9
3.2. Stara Grčka - uzroci kolonizacije.....	10
3.3. Vrste kolonija.....	11
3.4. Procedura osnivanja kolonija.....	12
3.5. Velika kolonizacija.....	13
3.6. Kolonizacija Sredozemlja.....	14
3.6.1. Eubejci.....	14
3.6.2. Korinćani.....	16
3.6.3. Parani.....	16
3.6.4. Fokejci.....	17
3.6.5. Ostali kolonisti.....	17
4. PREGLED GRČKE KOLONIZACIJE JADRANA.....	20
4.1. Domaće stanovništvo na Jadranu.....	20
4.2. Mikenjani na istočnoj jadranskoj obali.....	22
4.3. Pojava Grka na Jadranu: 8. - 5. st. pr. Kr.....	23
4.4. Osnutak važnih kolonija (4. stoljeće pr. Kr.).....	25
4.5. Isejci, Farani, Ilirsko Kraljevstvo i Rim (3. - 1. st. pr. Kr.).....	26
4.6. Dodiri Grka i Ilira.....	28
5. GRČKE KOLONIJE I OSTAVŠTINA NA PROSTORU HRVATSKE.....	30
5.1. Otok Korčula.....	30
5.1.1. Geografski položaj, klima i tlo.....	30
5.1.2. Dodiri s Grcima - grčka kolonija ili?.....	30
5.2. Isa (Vis).....	33
5.2.1. Geografski položaj, klima i tlo.....	33
5.2.2. Vis prije dolaska Grka.....	34
5.2.3. Grčki grad Isa.....	34
5.3. Far (Stari Grad).....	38
5.3.1. Geografski položaj, klima i tlo.....	38

5.3.2.	Hvar prije dolaska Grka	39
5.3.3.	Grčki grad Far	40
5.4.	Tragurij (Trogir).....	43
5.4.1.	Geografski položaj, klima i tlo.....	43
5.4.2.	Trogir prije dolaska Grka.....	44
5.4.3.	Grčki grad Tragurij	44
5.5.	Epetij (Stobreč)	46
5.5.1.	Geografski položaj	46
5.5.2.	Epetij prije dolaska Grka.....	46
5.5.3.	Grčka naseobina Epetij	47
5.6.	Ostala nalazišta	48
5.6.1.	Salona.....	48
5.6.2.	Resnik	49
5.6.3.	Naron (Neretva)	50
5.6.4.	Rt Ploča.....	51
5.7.	Grci u Istri	52
5.8.	Grci u kontinentalnoj Hrvatskoj.....	54
6.	ZAKLJUČAK.....	56
7.	BIBLIOGRAFIJA	57
7.1.	Izvori.....	57
7.2.	Literatura.....	58
7.3.	Internet	60
7.4.	Popis kratica.....	60
8.	SAŽETAK RADA.....	62

1. UVOD

Antička Grčka oduvijek je služila kao kreativna inspiracija brojnim povjesničarima, istraživačima, arheolozima, umjetnicima, filmskim redateljima, producentima i mnogim drugima. Njezina prilično dugačka povijest rezultirala je obimnom literarnom i materijalnom ostavštinom. Jedan dio te baštine vezan je posredno ili neposredno i za hrvatske povijesne krajeve. Tako se pod pojmom *antika* danas prvenstveno podrazumijeva kulturna ostavština starih Grka i njihovih „nasljednika“ Rimljana u bogatom baštinskom korpusu europske civilizacije.¹ Grci su Europi podastrijeli alfabet, glazbu, filozofiju, institucije, demokraciju, književnost, znanost, religiju, mitologiju pa i sam način života.

Područje antičke Grčke, poznato još pod nazivima Stara Grčka ili Helada, obuhvaćalo je prostor današnje grčke države, kao i sva područja naseljena Grcima u doba antike: obale Sredozemlja, Crnog Mora, Male Azije i Sjeverne Afrike. Grci su vrlo rano otkrili čari mora kao medija za plovidbu i širenje utjecaja, kako u potrazi za sirovinama, tako i zbog potrebe za osnivanjem naseobina, odnosno kolonija. Grčka kolonizacija ostavila je velikog traga u povijesti čovječanstva/Europe. Svojim su širenjem u druge krajeve Grci trajno promijenili tadašnju sliku svijeta, a novoosvojena područja postala su dio antičkog svijeta. Među zemljama gdje su Grci osnovali kolonije našla se i Hrvatska.

Cilj ovog diplomskog rada je prikazati kako je tekao proces grčke kolonizacije, a glavni fokus je usmjeren na prostore istočnojadranske obale. Osim što su Grci tamo osnovali vlastite kolonije, donijeli su i mnogo vlastitih civilizacijskih tekovina, a nalazi grčkoga, pa čak i ranijeg mikenskog razdoblja, mogu se pronaći diljem Hrvatske. Ovaj rad donosi uvid u brojne lokalitete i grčke nalaze s tih prostora, kao i odgovore na pitanja kako su se Grci snašli na novim prostorima, u kojoj su mjeri utjecali na sudbinu starosjedilačkog stanoništva, kako je i kada njihov proces naseljavanja završen te što se dogodilo na teritoriju istočnojadranske obale dolaskom Rimljana.

Potrebno je još detaljnijih arheoloških istraživanja ne bi li se razjasnile nejasnoće koje postoje vezane uz određene nalaze i naseobine. Ipak, opus literature ove tematike nije siromašan. Od listopada do prosinca 2010. godine u galeriji Klovićevi dvori u Zagrebu održavala se izložba "Antički Grci na tlu Hrvatske". Autorica izložbe bila je Jasminka Poklečki Stošić, ravnateljica Umjetničkog paviljona u Zagrebu. Tom prigodom, za postav izložbe, izdan je katalog tekstova autora poput Branka Kirigina, Nenada Cambija, Marine

¹ Pavlović 2010: 53

Miličević-Bradač, Marina Zaninovića i brojnih drugih. Navedeni katalog bio mi je temelj u pisanju ovog rada, koji sam dalje nadograđivala drugim djelima. Autori koji su sudjelovali u njegovom stvaranju već se godinama bave istraživanjem antičkih Grka na tlu Hrvatske pa su mi i njihova djela uvelike pomogla u pisanju rada. Primjerice, poslužila sam se knjigama *Antika: Povijest umjetnosti u Hrvatskoj* Nenada Cambija i *Ilirski ratovi* Marina Zaninovića koje cjelovito prikazuju antičku povijest na tlu Hrvatske, pa tako i tragove i utjecaje grčke civilizacije. Također, koristila sam se djelom Petra Lisičara *Grci i Rimljani* koji donosi prikaz cjeloukupne grčke povijesti, a podatke o razvoju antičkih gradova na tlu Hrvatske dobila sam u knjizi Mirjane Sanader *Antički gradovi u Hrvatskoj*. Uz katalog i knjige, određene internetske stranice također su mi pomogle (npr. stranica časopisa *Nova akropola*). Ostala literatura nalazi se navedena u poglavlju Bibliografija.

Ovaj rad objedinjuje gotovo sve pronađene podatke koji svjedoče o prisusnosti Grka na prostoru današnje Hrvatske - od nalaza nađenih u kontinentalnom dijelu zemlje i Istri, sve do onih iz Dalmacije gdje je grčki „narod“ naposljetku osnivao svoje naseobine i donio dašak svoje kulture čiji se duh osjeća i danas.

2. STARA GRČKA

Grčka kultura počela se razvijati već u 12. st. pr. Kr iz minojske i mikenske civilizacije južnog Mediterana, okružena kulturama drevnog Egipta i Mezopotamije te se kao takva proširila na prostor Egeide, geografske cjeline koju je činilo područje Balkana i Male Azije, Egejsko more te egejski otoci zajedno s Kretom.² Na tome su području tijekom nekoliko stotina godina grčka plemena Dorana, Eoljana i Jonjana izgradila svoja složena društva. Preci današnjih Grka pripadali su skupini indoeuropskih naroda koji su tijekom dugotrajnih migracija s područja Kavkaza došli na grčko tlo prepuno kontrasta. Kopnena Grčka tako je pretežito brdovit kraj, s manjim brojem ravnica, riječnih dolina i otoka. Ipak, navedeno je područje okruženo morem koje je od samih početaka doseljavanja naroda bilo osnovno sredstvo komunikacije. S obzirom na takvu zemljopisnu rascjepkanost, lako se može zaključiti kako je to utjecalo na odvojenost društva. Upravo poradi toga stara Grčka se razvila iz skupa pojedinih plemena koja su unutar svojih gradova-država, tzv. polisa, imali svoje posebnosti. Grčka se civilizacija konstantno mijenjala te je poput gotovo svih drugih prolazila kroz brojne faze.³

Arhajsko doba u povijesti Grčke obilježilo je lagano buđenje i polet inventivnosti, ali i revolucionarne promjene koje su bile temeljem budućeg razvoja grčke kulture. Vrijeme je to nastanka Homerovih⁴ epova i početaka pismenosti koje je nastupilo kao posljedica otkrića alfabeta. Junački epovi *Ilijada*⁵ i *Odiseja*⁶ veličaju događaje iz ovog perioda grčke povijesti te su one postale neiscrpno vrelo svekolikog kulturnog razvitka.⁷ Tada se religija sistematizirala, nastala su velika svetišta i proročišta, a priče o bogovima ili mitovi bilježili su se u epovima i drugim umjetničkim djelima. Nadalje, ovo je i period kada su Grci krenuli ploviti duž Sredozemnog i Crnog mora započevši polagan proces kolonizacije. Godine 1000. pr. Kr. osnovali su emporije na prostoru Male Azije, stupivši tako u kontakt s Istokom. Arhajski Grci bili su vrsni trgovci i istraživači, što potvrđuju brojne vaze i skulpture koje

² Lisičar 1971: 27; Pavlović 2010: 53

³ Pavlović 2010: 53

⁴ Homer je bio grčki epičar (VIII. st. pr. Kr.). S iznimkom nekolicine helenističkih filologa, sveukupna antika držala je Homera autorom najstarijih tekstova grčke književnosti, epova *Ilijade* i *Odiseje*.

⁵ Ep *Ilijada* je nastao oko 750. pr. Kr. Iako naslov sugerira protežniju priču o Iliju (Troji), radnja obuhvaća samo 51 dan u posljednjoj, desetoj godini Trojanskoga rata. Središnja je tema gnjev najvećega grčkog junaka Ahileja, kojega je uvrijedio vrhovni zapovjednik Agamemnon, i kobne posljedice koje je za grčku stranu imalo njegovo nesudjelovanje u borbi.

⁶ *Odiseja* je nastala vjerojatno oko 725. pr. Kr. Okosnica je priče kasni Odisejev povratak iz Trojanskoga rata na rodnu Itaku i obračun s proscima koji mu snube ženu Penelopu.

⁷ Cambi 2002: 7; Pavlović 2010: 54

potječu iz navedenog razdoblja. Također, spomenuti period karakterizira i rađanje grčke filozofije i to na prostoru Male Azije u gradu Miletu. Rani grčki filozofi poput Pitagore, Heraklita, Zenona i dr. izrazito su doprinijeli razvoju znanosti kao što su matematika, astronomija i geografija. Što se tiče svakodnevnog života arhajskih Grka, on se prvenstveno odvijao u nizu socijalnih i društvenih grupa kojima su pojedinci pripadali. Izravno sudjelovanje u donošenju odluka bilo je važno u svim polisima, iako ideje slobode i jednakosti pred zakonom nisu bile dostupne svima. Žene i robovi nisu bili uključeni u javni život. Grcima je robovlasništvo bila normalna pojava koja je bila prisutna i u drugim narodima staroga vijeka. Uloga žene se pak svodila na ulogu supruge i majke, a ona je zakonski bila pod zaštitom muških članova vlastite obitelji. Muškarci su bili oni koji su svoje socijalne i društvene kontakte ostvarivali na zabavama, simpozijima, vježbalištima i ostalim okupljalištima. Ono što je povezivalo sve Grke bila je želja za istraživanjem svijeta i traženje odgovora na pitanja koja su ih uspjela zaintrigirati.⁸ Valja napomenuti kako se iz Grčke civilizacija širila i na zapadne negrčke narode kao što su bili Etruščani i Rimljani. Iako su ti narodi s vremenom počeli odstupati od izvora te unositi svoja vlastita iskustva i nadahnuća, istraživači se i dalje pridržavaju klasifikacija kakve su važile za grčku civilizaciju.⁹

Krajem 6. i početkom 5. st. pr. Kr. nastupilo je zlatno doba grčke povijesti. Bilo je to razdoblje uspona Perzijanaca, osvajača koji su postupno uspjeli osvojiti područja Bliskog istoka, Egipta i Male Azije te su tako došli i do grčke obale. U sukobima s Perzijancima, Grci su izašli kao pobjednici, a poseban je ugled stekao grčki polis Atena. Dok je polis Sparta donio Grčkoj pobjede na kopnu, Atena je pobijedila na moru te se iz spomenutog grčko-perzijsko rata izdigla kao glavni pobjednik sa snažnom mornaricom. Atena se u narednim stoljećima, a pogotovo tijekom vladavine Perikla¹⁰, preobrazila u onu kakva je znana i danas. Bilo je to razdoblje procvata umjetnosti i arhitekture, izgradnje poznate Akropole, kao i financijskog i gospodarskog uspona. Klasično vrijeme 5. i 4. st. pr. Kr. promijenilo je tijek svjetske povijesti. U grčkim kazalištima se počinju izvoditi tragedije i komedije, a izrazito se razvija filozofija predvođena trima važnim ličnostima toga doba - Sokratom, Platonom i Aristotelom.¹¹

⁸ Pavlović 2010: 54

⁹ Cambi 2002: 7

¹⁰ Periklo (oko 495.-429. g. pr. Kr.) je bio atenski državnik i vojskovođa. Bio je pripadnik atenskog plemstva (aristokracije) i dobar vojskovođa, no ostao je poznat po zalaganju za atenski narod (demos). Najsjajnije razdoblje atenske povijesti, od kraja perzijskih ratova do početka Peloponeskoga rata, bilo je u znaku Periklove osobnosti („Periklovo doba”).

¹¹ Pavlović 2010: 54

Ipak, u spomenutom su se periodu, usprkos svim kulturnim, umjetničkim i arhitektonskim uspjesima, intezivirale tenzije među polisima. Prevelika moć Atene, atenska uprava i samovolja, naposljetku su dovele do političkih sukoba sa Spartom. Tijekom dva dugotrajna rata u 5. st. pr. Kr. Atena je bila posve iscrpljena pa stoga ne čudi i njezin konačan poraz. Ratoborna atmosfera na grčkom teritoriju nastavila se i dalje, a vlast je prelazila iz jednog polisa na drugi. Kaos koji je nastupio u tom periodu otvorio je vrata Filipu II. Makedonskom koji je nizom spretnih poteza polagano osvojio Grčku. Njegovim dolaskom na vlast nastupilo je novo doba u grčkoj povijesti, doba u kojem je najpoznatija ličnost postao upravo njegov sin Aleksandar Veliki. On se upisao u povijest kao veliki heroj i osvajač, koji je uspio pokoriti ne samo Grčku, već i grčke gradove u Maloj Aziji, Fenikiju, Egipat pa čak i Perzijsko carstvo i određene dijelove Indije. On je uvelike zaslužan za širenje grčkog jezika, kulture i načina života koji su postali glavni čimbenici procesa poznatog pod nazivom *helenizacija*.¹²

Helenističko doba je ,dakle, doba vladavine Aleksandra i njegovih nasljednika, a obilježilo ga je nastanak triju velikih kraljevstava koja su dominirala istočnim Sredozemljem sve do dolaska Rimljana: Ptolomejevići u Egiptu, Antigonidi u Makedoniji i seleukidska dinastija u Siriji. Oni su svoju vladavinu ustrojili prema Aleksandrovim idealima u kojima je rat bio temelj svega, dok su tehnike ratovanja postale sofisticiranije. U takvom svijetu gradovi su postali nositelji grčkog načina života i kulture. Helenizam je donio sa sobom raskošne palače i bogate knjižnice s velikim izborom knjiga i tekstova, a dolazi i do procvata književnosti, astronomije, medicine i znanosti. Ipak, čak ni taj razvijeni helenistički svijet nije se uspio oduprijeti moćnim Rimljanima. Naime, 146. g. pr. Kr. Rimljani su osvajanjem Korinta zaključili grčku povijest te je tako pobjedu nad grčkim istokom izvojevao latinski zapad. Tim činom nova prijestolnica antičkog svijeta postaje Rim, odnosno prostor današnje Italije. Unatoč pobjedi Rimljana, grčka kultura i civilizacija nisu nestale, već su naprotiv postale neizostavni dio rimskog svijeta.¹³ Kraj antike određuju prodori tzv. barbara: Huna, Gota, Slavena, Arapa i brojnih drugih sudionika Velike seobe naroda¹⁴. Tada se dotadašnja poganska i kršćanska kultura koja je pak nastala u razdoblju kasne antike počinju razdvajati,

¹² Helenizacija je u širem značenju, grčka kultura u svim fazama svojega razvoja, kao i prihvaćanje te kulture i jezika od drugih, negrčkih naroda. U novijoj historiografiji obuhvaća sve povijesne i kulturne događaje koji su se nastavljali na grčko-makedonsko prodiranje na Istok pod Aleksandrom III. Velikim i na stvaranje goleme državne organizacije pod njegovim gospodstvom; Pavlović 2010: 54, 55

¹³ Pavlović 2010: 55

¹⁴ Velika seoba naroda, u užem smislu, historiografski je naziv za razdoblje velikih migracija mongolskih, germanskih, slavenskih, sarmatskih i drugih plemena, kojima je bio zahvaćen prednjoazijski, europski i afrički prostor u razdoblju od druge pol. 4. st. do pol. 7. st.

ali i razlikovati. Pobjedničko kršćanstvo našlo je svoj vlastiti identitet, iako je još dugo nosilo sa sobom poganske oblike i izričaje.¹⁵

Kao što je već i napisano, Grci su ostavili pečat u svim porama rimskog života, a posljedice grčkog utjecaja vidljive su i danas. Zahvaljujući njihovim dostignućima razvila se europska zapadna kultura.¹⁶ Teško je naći kutak na prostoru Sredozemlja gdje se posredno ili neposredno nije osjetio dašak grčkih civilizacijskih kretanja.¹⁷ Ta će tematika biti detaljno razrađena u sljedećim poglavljima, s fokusom na prostor današnje Hrvatske.

¹⁵ Cambi 2002: 8

¹⁶ Pavlović 2010: 55

¹⁷ Cambi 2002: 7

3. GRČKA KOLONIZACIJA

Prije detaljnijeg pregleda tijeka starogrčke kolonizacije, valja spomenuti moćnu mikensku civilizaciju.

3.1. Mikenska civilizacija i plovidbe Sredozemljem

Mikenska civilizacija okosnica je kasnog brončanog doba (1600. - 1100. g. pr. Kr.). Prvotno je obuhvaćala Peloponez, Atiku i Beotiju, ali se tijekom vremena proširila na čitav teritorij današnje Grčke, pa i na otoke Egejskog mora. Mikenjani su tijekom spomenutog vremenskog perioda imali ekonomsku dominaciju nad središnjim Sredozemljem, a jačali su i trgovačke veze s istočnim i zapadnim dijelovima Sredozemlja. Poznati su po tome što su upravo oni tijekom 15. st. pr. Kr. stekli vlast nad otokom Kretom te su tako dokinuli dotadašnju najrazvijeniju civilizaciju u Europi - minojsku.¹⁸

Mikenjani su od najranijih dana putovali Sredozemljem u potrazi za sirovinama, pogotovo za metalnom rudom koje u Grčkoj nije bilo mnogo. U početku su te plovidbe bile ograničene na prostor Egeide, no nakon gašenja minojske civilizacije, Mikenjani su počeli odlaziti u najudaljenije dijelove Sredozemlja. Primjerice, iz Anatolije, Levanta, Egipta i Cipra uvozili su bakar i kositar za izradu oruđa. Razno poludrago kamenje nabavljali su čak iz Afganistana. Ritone su izrađivali od nojevih jaja iz Egipta, a od jantara s Balkana perlice za nakit. Dokazi o kontaktima Mikenjana prisutni su na većini priobalnih sredozemnih područja, od Male Azije do Iberskog poluotoka. Tamo su nađeni fragmenti mikenske keramike. Fragmenti keramičkih posuda u kojima su Mikenjani izvozili svoje vino i ulje pronađeni su i na prostoru Anatolije i na Balkanskome poluotoku. Ova je civilizacija zasigurno s udaljenijim područjima trgovala preko posrednika, no nema sumnje da je mnogo plovila i sama te da je u tome bila vrlo vješta.¹⁹

¹⁸ Minojska kultura (kretska kultura) je bila civilizacija brončanoga doba što se razvijala na otoku Kreti od 2600. do 1100. pr. Kr; Tomas 2010: 36

¹⁹ Tomas 2010: 36, 37

3.2. Stara Grčka - uzroci kolonizacije

Povijest gotovo svakog naroda Europe sadrži događaje koji su uvelike utjecali na njihovo društveno, kulturno, političko i gospodarsko stanje.²⁰ U slučaju Grčke, svakako valja ubrojiti i dugotrajan proces kolonizacije. Ne postoji točan odgovor na pitanje zašto su Grci pošli u kolonizaciju, već bi se moglo reći da odgovora ima onoliko koliko i grčkih gradova izvan matične zemlje. Početkom 8. st. pr. Kr. taj se narod uputio duž mora, preko većeg dijela Sredozemlja i cijeloga Crnog mora, osnivajući pritom gradove na svakom koraku. Iako se ne može sa sigurnošću odgovoriti zašto je došlo do kolonizacije kao takve, postoji nekoliko konkretnih razloga koji ukazuju kako se javila potreba za seobom na nove prostore.²¹

Propašću brončanodobnih civilizacija na istočnom Sredozemlju krajem 13. st. pr. Kr. Grčka je zapala u ekonomsku depresiju. Životni standard i civilizacijska razina spustile su se duboko ispod razine koju je imala mikenska civilizacija. Također, došlo je i do masovnog osiromašenja i depopulacije. Takvo je stanje potrajalo otprilike četiri stoljeća, a navedeno je razdoblje poznato i pod nazivima *Mračno doba* ili *Helenski srednji vijek*.²² Upravo su tada Grci krenuli preko Egejskog mora sve do prostora Male Azije, točnije Jonije, gdje su osnovali svoje gradove. Zanimljiva je i tradicija koja je rekla da su pokrete vodili potomci posljednjih mikenskih heroja među kojima je bila i obitelj Neleida koji su povelili Jonjane iz Atike. Ova je priča bila povod tome što su Atenjani u 6. i 5. st. pr. Kr. izvukli tvrdnju da je Atena matica svih jonskih gradova.²³ Na samom početku tog procesa seobe novoosnovani gradovi u Maloj Aziji nisu još bile kolonije u pravom smislu te riječi jer nisu bili organizirani iz nekog grada s obzirom da polis kao institucija tada još nije postojao. Bila su to emigrantska naselja, kamo su ljudi otišli bježeći od gladi, neimaštine i bezakonja. Tek je krajem 9. st. pr. Kr. došlo do naglog oporavka i rasta broja stanovnika, što je sa sobom donijelo i daljnju ekspanziju. Ipak, kao što je već i napisano te kako i tvrde autori poput Miličević Bradač i Zaninović, ne postoji jedinstven odgovor koji bi objasnio proces grčke kolonizacije. Oni se oslanjaju na antičke izvore, smatrajući da su Grci mnogo toga znali o svojim najranijim kolonijama.²⁴ Grčki su

²⁰ Poklečki Stošić 2010: 11

²¹ Miličević-Bradač 2010: 41

²² Miličević-Bradač 2010: 41

²³ Miličević-Bradač 2010: 41

²⁴ Miličević-Bradač 2010: 41; Zaninović 2015: 60

izvori puni raznih priča i motiva te se mnogo toga navodi kao motiv za kolonizaciju.²⁵ Primjerice, Herodot je u svojim izvorima istaknuo važnost Fokejaca.²⁶ Fokeja je bila naseobina atenskih Jonjana na prostoru Male Azije. Povjesničar je napisao kako su se Fokejci prvi otisnuli na daleka putovanja tijekom koji su otkrili Adrijski zaljev, odnosno prostor današnjeg Jadranskog mora. Herodot također navodi da su Fokejci bili napredni pomorci koji su otkrili i brži plovni put, što je pogodovalo kasnijim moreplovcima.²⁷ Tradicija o tome da su Fokejci prvi otkrili Jadran, Tirensko more i more prema Heraklovim stupovima ponavlja se u određenim izvorima, iako istraživači danas prednost daju drugim kolonistima.²⁸

Prema svemu navedenom, jasno se može zaključiti kako je grčka civilizacija plovila, istraživala nove prostore i raseljavala se još od svojih najranijih razdoblja, a proces kolonizacije bio je dugotrajan te je prolazio kroz određene faze. Unatoč tome, ne postoji precizna teorijska podloga kojom bi se kolonizacija mogla jasno definirati.²⁹

3.3. Vrste kolonija

Starija literatura spominje četiri standarne vrste kolonija. Prva vrsta kolonija bile bi one kojima su maticu razorili neprijatelji. Takvi kolonisti nisu mogli računati na pomoć ljudi iz svoje domovine te su bili prepušteni sami sebi. Druga vrsta kolonija je pak bila ona u koju su odlazili politički nezadovoljnici, stranka koja je izgubila političku bitku ili pak oni čija moć i bogatstvo nije bila jednaka kao prije.³⁰ Osiromašeni plemići često su se postavljali na čelo raznih kolonizacijskih pothvata.³¹ Ova skupina emigranata svakako je bila ona koje se domovina žarko željela riješiti. Treća vrsta nastala je istjerivanjem siromašnih građana, pogotovo u razdoblju naglog porasta broja stanovništva. Ipak, velik broj znanstvenika danas smatra kako uzrok kolonizacije nije mogao biti porast stanovništva, već prednost daju ekološkim poremećajima (npr. teška suša, erozija tla, uzdizanje mora itd.). Sredozemni okoliš ima svoj ustaljeni ritam padalina i suše te najmanja odstupanja mogu dovesti do ozbiljnih

²⁵ Miličević-Bradač 2010: 41

²⁶ Herodot (484. - 424. pr. Kr.) je bio grčki povjesničar. Prozvan je „ocem povijesti“ jer je prvi nastojao provjeriti istinitost podataka koje zapisuje.; Hdt. I, 163; Zaninović 2015: 60

²⁷ Hdt. I, 163; Zaninović 2015: 61

²⁸ Miličević-Bradač 2010: 50

²⁹ Miličević-Bradač 2010: 41

³⁰ Miličević-Bradač 2010: 41

³¹ Kiković, *Grčka kolonizacija* <https://nova-akropola.com/kulture-i-civilizacije/tragom-proslosti/grcka-kolonizacija/> 8. studeni 2019

ekonomskih poremećaja.³² Četvrta vrsta kolonija osnovana je s ciljem poticanja trgovinskih odnosa matice i novih zemalja. Zapravo, većina je kolonija nastala upravo poradi toga. Osim navedenih razloga nastanka tih naseobina, ne smiju biti zanemarene i individualne priče - slobodne migracije, traženje boljeg života, znatiželja i želja za otkrivanjem novih prostora.³³

3.4. Procedura osnivanja kolonija

Koliko god bilo teško navesti glavne uvjete i motive kolonizacije, rekonstrukcija procedure osnivanja kolonije je moguća.³⁴ Od presudne važnosti gotovo uvijek su bila proročišta, prvenstveno Delfa. Herodotovi spisi mogu poslužiti kao primjer, s obzirom da je on opisao proceduru o osnivanju Kirene u sjevernoj Africi.³⁵ Kako navodi, najprije gradsko poslanstvo odlazi u Delfe i proročište mu daje pravac puta te imenuje predvodnika kolonista i osnivača kolonije - ekista. Nakon toga kreće potraga za vodičem puta, odnosno onim koji će ih povesti u željeni kraj te naposljetku izabiru koloniste. U slučaju Kirene, oni su bili birani ždrijebom. Od izrazite je važnosti bilo poslušati nalog proročišta, kako bi se osigurali od različitih nevolja.³⁶ Kolonizacijska proročanstva bili su društveni i religiozni temelj osnivačima grada. Prve kolonije, odnosno prva naselja izvan matične zemlje nastale su prije nego što se može identificirati nastanak polisa pa čak postoji i mogućnost da je sama kolonizacija utjecala na nastanak polisa u matici.³⁷

Delfi su kao proročište od samog početka bili uključeni u osnivanje gradova starih Grka. Kao i druga panhelenska svetišta, i ono se razvija tijekom 8. st. pr. Kr. Njih su priznavali svi grčki gradovi i nisu se nikad protivili odluci kako, gdje i kada osnovati koloniju. Povjesničare intrigira činjenica kako su se u proročistima nalazili podaci o zemljama za kolonizaciju. To naravno otvara i pitanja poput onih tko je i kada donio podatke u grčka svetišta. Postoji prijedlog da su prvi kolonisti još početkom 8. st. pr. Kr. išli tragom mikenskih pomoraca iz brončanog doba, čiji su podaci ostali spremljeni u svetištima. Iako se ovo ne može sa sigurnošću tvrditi, važnost grčkih svetišta je neupitna. Velika je vjerojatnost da su kolonizacijski pokreti doprinijeli njihovom ugledu i rastu.³⁸

³² Miličević-Bradač 2004: 19

³³ Lisičar 1971: 70; Miličević-Bradač 2010: 42

³⁴ Miličević-Bradač 2010: 42

³⁵ Hdt. IV, 150-158

³⁶ Hdt. IV, 150-158; Miličević-Bradač 2010: 42

³⁷ Miličević-Bradač 2010: 42, 43

³⁸ Miličević-Bradač 2010: 42, 43

Na samom početku nije postojala nikakva organizirana kolonizacijska politika, već su se ljudi sakupljali u lukama koje su postale uobičajena polazišta za putovanja kao što su bile Halkida, Megara, Naksos i dr. te bi odatle krenuli dalje.³⁹ U pravilu su iseljeničke grupe pripadale istom plemenu ili barem govorile istim narječjem. Kopiranje institucija iz matičnog grada bio je logičan slijed nakon osnivanja kolonije, no u svakom drugom pogledu kolonije su bile potpuno neovisne o matici. Dakle, metropola je izabirala ekistu, lokaciju, koloniste i vrijeme polaska, a sve prema sugestijama iz Delfa. Zapravo, svoje poslove i zakone kolonija je uređivala sama, a jedina obveza prema matici bila je ona pobožnosti i poštovanja. Gradovi su čak samostalno određivali svoj novac, unatoč tome što su vrijednosne sustave donosili iz domovine. Iako je katkada dolazilo do neprijateljstava pa čak i prekida odnosa između metropole i kolonije, većinom su oni bili u znaku odanosti, kao odnos djeteta prema majci.⁴⁰ Funkcija ekista s vremenom je dobivala na značenju, njegov je lik heroiziran te je on dobivao državni kult na agori.⁴¹

Već prilikom osnivanja prve grčke naseobine izvan matične zemlje nastaje ono što je postao grčki obrazac osnivanja kolonija. Grci su najprije dolazili na otok koji je trebao biti dovoljno velik kako bi mogao uzdržavati veći broj ljudi. Isto tako, otok je morao biti i dovoljno malen kako bi se lakše uspjeli obraniti od neprijatelja. Također, trebao je i biti određene udaljenosti od prostora na kopnu na kojem su obitavali neprijatelji, no ne ni predaleko zbog održavanja trgovinskih odnosa. Gotovo svaka grčka kolonija nastala je upravo prema ovom obrascu.⁴²

3.5. Velika kolonizacija

Migracijski pokreti u razdoblju od 8. do 6. st. pr. Kr. nazivaju se još Velikom kolonizacijom. Ona je odvela grčki narod prostranstvima Sredozemlja i Crnog mora. Prvi val iseljavanja uputio se prema Siciliji i obali Južne Italije koja će se zajedničkim imenom nazivati *Megale Helas (Magna Grecia)* - Velika Grčka. Grci su doprli i na istočnu obalu Španjolske, južnu obalu Francuske, prostor Sjeverne Afrike te na područje Jadranskog mora. Drugi pravac kolonizacije bila je sjeverna obala Egejskog mora, područje tjesnaca i Crnog

³⁹ Kiković, *Grčka kolonizacija* <https://nova-akropola.com/kulture-i-civilizacije/tragom-proslosti/grcka-kolonizacija/> 8. studeni 2019

⁴⁰ Lisičar 1971: 70

⁴¹ Miličević-Bradač 2010: 43

⁴² Miličević Bradač 2010: 48

mora. Valja napomenuti kako je naseljavanje ovog dijela kretalo prije svega iz Mileta, grada u Maloj Aziji, koji je osnovao čak devedeset kolonija.⁴³

Izvori su puni podataka koji govore o tome kako su Grci promatrali svijet prije spomenutih pokreta. Naime, oni su Egejsko more smatrali središtem svijeta, a predodžbe o ostalim zemljama bile su im mutne. Također, smatrali su da je iza svega tekla rijeka Okean koja je dijelila svijet živih od svijeta mrtvih. Iza prostora južne Italije i Sicilije nalazio se svijet čudovišta kroz koja je prošao Odisej. Neke konkretnije podatke iznio je Heziod u djelu *Podrijetlo bogova*, no taj je spjev nastao nakon osnutka određenih kolonija u 8.st. pr. Kr., pa se može pretpostaviti da su mu podatke prenijeli pomorci. Primjerice, zapisao je da su sinovi Odiseja i Kirke⁴⁴ vladali zemljom Etruščana, na svetim otocima dalekog zapada.⁴⁵ Što se tiče spoznaja o istoku, one su Grcima bile još i mutnije. Kod Homera nema spomena o Istaru, odnosnu Dunavu ni o Fazisu, točnije prostoru današnje Gruzije. Heziod je i u ovom slučaju imao bolje spoznaje, jer postoji mogućnost da su Grci osnovali prve crnomorske kolonije već tijekom njegova života.⁴⁶ Ipak, ovaj se rad prvenstveno bavi grčkom kolonizacijom prostora današnje Hrvatske, pa će pozornost biti usmjerena na zapadne kolonije.

3.6. Kolonizacija Sredozemlja

3.6.1. Eubejci

Prvi trajni naseljenici na zapadu bili su Eubejci. Oni potječu s otoka Eubeje, drugog po veličini grčkog otoka iza Krete. Pretpostavlja se da su Eubejci prvotno htjeli naseliti prostor sjeverne Afrike, no bili su protjerani od moćnih Kartažana. Upravo poradi toga okrenuli su se zapadu, odnosno južnoj Italiji i Napuljskom zaljevu, gdje im je bila omogućena trgovina s Etruščanima. Najmoćniji gradovi na otoku Eubeji bili su Halkida i Eretrija koji su kao saveznici zajedno osnovali prvu naseobinu, *Pitekusu*, na otočići Ischiji u Napuljskom zaljevu. Naseobina je vjerojatno osnovana u razdoblju između 780. i 770. g. pr. Kr. Otok Ischija je bio bogat glinom, a pronađeni materijali pokazuju da ih je privlačila i željezna ruda koja je dolazila s obližnjeg otoka Elbe. Postoje i teorije da su Eubejce na put prema tim

⁴³ Kiković, *Grčka kolonizacija* <https://nova-akropola.com/kulture-i-civilizacije/tragom-proslosti/grcka-kolonizacija/> 8. studeni 2019

⁴⁴ Kirka je, u grčkoj mitologiji, čarobnica koju spominje priča o Argonautima i *Odiseja*. Kako bi zadobila Odisejevu ljubav, vratila je ljudski lik njegovim drugovima, koje je prethodno pretvorila u svinje. Kod nje je Odisej ostao godinu dana i gotovo zaboravio na povratak kući.

⁴⁵ Heziod (VII. st.pr. Kr.) je bio grčki epičar. Njegovi epovi *Podrijetlo bogova* ili *Teogonija* i *Poslovi i dani* sačuvani su u cijelosti.; Hes. Th. 1011-1016; Miličević-Bradač 2010: 43

⁴⁶ Miličević-Bradač 2010: 43

prostorima povelili Feničani, koji su otprije poznavali Sardiniju i zapadnu Siciliju. Razloga za takva nagađanja ima nekoliko, a jedan od njih je svakako miješani eubejski i fenički materijal koji iscertava plovni put od Levanta i Al Mine pa sve do Napuljskog zaljeva. Al Mina je bila aramejska luka u kojoj su Eubejci boravili kao trgovci zajedno s Feničanima. Pronađeni materijal iscertava plovni put preko Roda, Hija i Sama, na Eubeju, uz Atiku do EGINE, oko Peloponeza i rta Maleje, na sjever prema otocima u Jonskom moru, Itaki i Korkiri, odatle preko Otranta do Obale Italije, preko Tarentskog zaljeva i oko Kalabrije kroz Mesinski tjesnac do Napuljskog zaljeva.⁴⁷

Preko puta Pitekuse, na obali Kampanije u Napuljskom zaljevu nalazila se grčka najstarija prava kolonija na zapadu - *Kuma*. Osnovana je u drugoj polovici 8. st. pr. Kr. Pretpostavlja se da je njezin osnutak posljedica svađa na Pitekusi. Procedura osnivanja ove kolonije postala je obrazac za sve one kasnijeg nastanka.⁴⁸ Kuma je imala posebnu ulogu u širenju grčke kulture, s obzirom da se iz nje na talijanski poluotok proširio grčki alfabet, iz kojeg je naposljetku nastala latinica. Također, ona je bila i duhovno središte Velike Grčke s obzirom da se tamo nalazilo proročište grčke proročice Sibile.⁴⁹ Inače, vjeruje se da je to "čuveno" proročište zapravo špilja koja je otkrivena u 20. stoljeću te nosi Sibilino ime, a davno ju je opjevao i slavni Vergilije u svojoj Eneidi⁵⁰. Kuma je s vremenom osnovala i vlastite kolonije - *Dikearhiju* (Pozzuoli) i *Partenopu-Neapol* (Napulj).⁵¹

Prostor između Sicilije i južne Italije dijeli uski Mesinski tjesnac. To je područje bilo izrazito važno Eubejcima jer im je omogućavao nesmetan prolaz i unosne odnose s Etrušćanima. Da bi se osigurali od napada jakih Korinćana, počeli su osnivati kolonije na Siciliji. Halkidani su oko 734. g. pr. Kr. osnovali prvu od njih, a to je bio *Naks*. Sam Naks je kasnije osnovao svoje subkolonije, *Leontine* i *Katanu*. Pretpostavlja se da su Eubejci odmah nakon Naks osnovali koloniju *Zanklu*, koja je kasnije promijenila ime u *Mesena* (današnja Messina). Zankla je bila značajna luka, no kako nije imala poljoprivrednih površina, osnovala je, oko 716. g. pr. Kr. prema antičkim izvorima, koloniju *Milu* koja joj je davala mogućnost opskrbe hranom. Na sjeveru Sicilije Zankla je oko 649. g. pr. Kr. osnovala *Himeru* i to na mjestu koje je bilo lako branjivo. Preko puta Mesinskog tjesnaca osnovana je kolonija *Regija*,

⁴⁷ Miličević-Bradač 2010: 48

⁴⁸ Miličević-Bradač 2010: 48

⁴⁹ Kiković, *Grčka kolonizacija* <https://nova-akropola.com/kulture-i-civilizacije/tragom-proslosti/grcka-kolonizacija/> 8. studeni 2019

⁵⁰ Vergilije Maron Publije bio je rimski pjesnik (70. g. pr. Kr. –19.g. pr. Kr.); Verg. A. VI, 5-10

⁵¹ Miličević-Bradač 2010: 48

a njezini utemeljitelji su Halkidani iz Zankle i Mesenjani, stanovnici pokrajine Mesenije u jugozapadnome dijelu Peloponeza. Osnutak Regija stavlja se negdje oko 720. g.pr. Kr.⁵²

3.6.2. Korinćani

Stanovnici grčkog grada Korinta brzo su se nakon Eubejaca uputili na zapad. Najranijim korintskim naseobinama smatraju se otoci Itaka i Krf. Kolonija *Korkira* (danas Krf) osnovana je, kako nalažu neki izvori, 733. g. pr. Kr., iste godine kao i korintska najvažnija kolonija *Sirakuza*.⁵³ Ova potonja bila je najvažnijim sicilijanskim gradom, a na svom vrhuncu u 4. st. pr. Kr. i najbogatiji grad grčkog svijeta. Vladari poput Gelona i njegova brata Hijerona uvelike su pridonijeli procvatu filozofije na tom području, a grad je posebnu snagu i bogatstvo stekao pod vladavinom Dionizija (405.-367 g. pr.Kr.). Ciceron⁵⁴ ga je opisao *kao najveći i najljepši grčki grad*.⁵⁵ Sirakuza je ubrzo nakon osnivanja krenula u stvaranje subkolonija: *Helor, Akra, Kasmon, Morgantin i Kamarina*. Sve su navedene kolonije osnovane tijekom 7. i 6. st. pr. Kr. Razdoblje sedmog stoljeća izrazito je važno u povijesti grčke kolonizacije, jer je tada došlo do konsolidacije grčkih gradova i njihove ekspanzije na nove prostore. To je period kada su Grci zauzimali Mramorno i Crno more te ulaz u Jadransko more. Došli su i do krajnjeg zapada i obala Španjolske.

Kao što je i već napisano, važnu ulogu u sirakuškoj povijesti imao je vladar Dionizije Stariji. Dionizije je uspio stvoriti čitavo malo *carstvo* kolonija i subkolonija koje su zajedno egzistirale On je zauzeo gradove Ankonu i Numanu, a njegove političke ambicije prema Jadranu posljedično su dovele do stvaranja kolonije *Issa* (Vis) koja je krajem 4. ili tijekom 3. st. pr. Kr. osnovala vlastite subkolonije *Tragurij* (Trogir), *Epetij* (Stobreč) te vjerojatno i jednu u Lumbardi na Korčuli.⁵⁶

3.6.3. Parani

Osim što je i sam bio osnivač kolonija, Dionizije Stariji Sirakuški pomogao je i stanovnicima grčkog otoka Para u osnivanju kolonije *Far* (Stari Grad na Hvaru) na otoku Hvaru, 384./3. g. pr. Kr. Zanimljivo je kako su Farani bili jedini Jonjani na Jadranu, posvuda okruženi Doranima.⁵⁷

⁵² Miličević-Bradač 2010: 49

⁵³ Miličević-Bradač 2010: 49

⁵⁴ Marko Tulije Ciceron (106. g. pr. Kr.- 43.g. pr.Kr.) je bio rimski govornik, filozofski pisac i državnik.

⁵⁵ Kiković, *Grčka kolonizacija* <https://nova-akropola.com/kulture-i-civilizacije/tragom-proslosti/grcka-kolonizacija/> 8. studeni 2019; Miličević-Bradač 2010: 49

⁵⁶ Miličević-Bradač 2010: 49

⁵⁷Hdt. I, 163; Miličević-Bradač 2010: 49

3.6.4. Fokejci

Antički su povjesničari često spominjali Fokejce. Herodot je naveo kako su Fokejci kao trgovci spoznavali nove puteve te tako ušli u povijest kao prvaci u otkrivanju Jadranskoga mora i njegovih trgovačkih ruta.⁵⁸ Uz Herodota, Tukidid⁵⁹ im pridaje mnogo važnosti naglašavajući da su se oni već nakon Trojanskog rata uputili prema sjevernoj Africi i zapadu. Unatoč tome, istraživači i dalje tvrde da nisu bili Fokejci ti koji su prvi plovili daleko, već prednost daju Eubejcima, Rođanima i Samljanima. Ipak, Fokejci su zaslužni za osnivanje velikog broja kolonija. *Alaliju* na Korzici su osnovali u 6. st. pr. Kr., nakon što su im Perzijanci uništili njihov rodni grad. No, Alalija je doživjela sličnu sudbinu kada su tamošnje stanovnike istjerali Kartażani i Etrušćani pa su Fokejci u Regiji osnovali koloniju *Veliju*. Na ušću Rhone osnovali su *Masaliju*, u koju su donijeli mnoštvo proizvoda iz matične zemlje poput maslina i vinove loze. Masaljani su krenuli dalje u istraživanje te su osnovali *Emporij* (danas Ampurias) na španjolskoj obali, *Nikeju* (danas Nicu) i *Antiopolis* (Antibes) na Azurnoj obali. Plovidbu španjolskom obalom nastavili su i dalje te su utemeljili kolonije poput *Alonide* (danas Benidorm) i *Mainaku* (blizu Velez-Malage), svetište *Artemizij* (Montgó) te manja naselja kao što je bila *Herakleja* (danas Algeciras).⁶⁰ Iz svega napisanog vidljivo je koliko su veliki istraživači bili Fokejci. Poslovali su i istočno od Mesalijske, uz tirensku obalu, a najvažnija im je lokacija, čini se, bila Pisa. Naime, iz Pise je išao kopneni put preko Ertruije i doline rijeke Po u Felsinu (Bologna), a od tamo se put nastavio prema lukama u sjevernom Jadranu, Spini i Adriji. Herodotovo izvješće o tome kako su Fokejci otkrili Jadran tako postavlja mogućnost da su to učinili kopnom preko Pise i morem do Spine i Adrije.⁶¹ Kada se sve navedeno uzme u obzir, Fokejci su zasigurno bili dobri pomorci i vješti trgovci. Iako se možda nisu prvi otisnuli u velike pohode, fascinantno je koliko su daleko plovili te ,naposljetku, koliko su naseobina ostavili za sobom.

3.6.5. Ostali kolonisti

Stanovnici polisa Megare, koji se smjestio na teritoriju između Atene i Korinta, krenuli su intezivno u kolonizaciju istoka i zapada. Megarina prva kolonija, *Megara Hiblejska*, osnovana je 728. g. pr. Kr. na Siciliji. Njena subkolonija *Selinunt* postao je blistav

⁵⁸ Lisičar 1951: 7

⁵⁹ Tukidid (oko 460. g. pr. Kr.- oko 395. g. pr. Kr.) je bio starogrčki povjesničar koji je opisao Peloponeski rat.; Thuc. VI, 2,3

⁶⁰ Miličević-Bradač 2010: 51

⁶¹ Miličević-Bradač 2010: 51

grad, poznat po brojnim gradovima, a nalazio se na granici sa sicilskim Feničanima. Stanovnici Selinunta su krajem 6. st. pr. Kr. zajedno sa Spartancima osnovali *Herakleju Minojsku* na teritoriju sjeverne Afrike.

Godine 688. g. pr. Kr. osnovana je kolonija *Gela* od strane stanovnika grčkih otoka Roda i Krete. Nije poznato gdje se točno Gela nalazila, no zna se da je osnovala subkoloniju *Akragant*. Rođani su pak zajedno sa Knidanima osnovali koloniju *Liparu*. Knidani su bili stanovnici naselja Knida u Maloj Aziji. Upravo su oni početkom 6. st. pr. Kr. osnovali prvu grčku koloniju na Jadranu, na otoku Korčuli, tadašnjoj Crnoj Korkiri. Naime, Crna Korkira bilo je ime otoka, a točan naziv kolonije nije poznat.⁶²

Grci iz pokrajine Aheje na sjeveru Peloponeza osnovali su na prostoru južne Italije niz gradova - *Sibaris*, *Kroton*, *Metapont* i *Posidonija*. Stanovnici Krotona su 510. g. pr. Kr. razorili koloniju Sibaris, a kasnije su na tom teritoriju naseljenici iz Atene osnovali *Turij*.

Iz pokrajine Lokride u središnjoj Grčkoj stigli su naseljenici koji su utemeljili grad *Epizefirski Lokrani*. Grad je to velike povijesti, poznat po naročitom odnosu prema ženama. Kod Lokrana se aristokratska linija prenosila po ženskoj liniji. Lokranske subkolonije su bile *Medma*, *Hiponij* i *Metaur*. Medma i Hiponij primjer su naseobina koji su toliko osnažili da su se mogli suprotstaviti svojoj matici.⁶³

Grčki polis Sparta nije sudjelovao u velikoj kolonizaciji, a jedini izuzetak im je bila kolonija *Tarent*. Ona je utemeljena kako bi se u nju doselili Parteni, velik broj vanbračne djece koja su stvarale probleme Spartancima. Zanimljivo je kako je Tarent postao najuspješnija kolonija u južnoj Italiji, s obzirom da je imala veliku luku, ali i goleme površine izvrsne obradive zemlje. Simbol grada bio je Taras, sin grčkog boga Posejdona koji jaše na delfinu, a zadržao se i danas na grbu grada.⁶⁴ Tarentova jedina subkolonija je bio *Kalipol*.⁶⁵

Među tolikim brojem Dorana našla se i jedna jonska kolonija. Bio je to *Siris*, osnovan od strane stanovnika Kolofona, naselja u Maloj Aziji. Siris je nastao u 7. st. pr. Kr., ali je već stoljeće kasnije razoren u ratovima. Na njegovom je mjestu Tarent u 5. st. pr. Kr. utemeljio *Herakleju* (danas Policoro).⁶⁶

Grci su željeli uspostaviti dobre trgovačke odnose s Egiptom i sjevernom Afrikom općenito. Uglavnom su stanovici polisa Samosa bili zainteresirani za put prema afričkom kontinentu pa su tijekom putovanja osnovali kolonije poput *Amorga* i *Nagida*. Najvažniji

⁶² Miličević-Bradač 2010: 49

⁶³ Miličević-Bradač 2010: 50

⁶⁴ Kiković, *Grčka kolonizacija* <https://nova-akropola.com/kulture-i-civilizacije/tragom-proslosti/grcka-kolonizacija/> 8. studeni 2019

⁶⁵ Miličević-Bradač 2010: 50

⁶⁶ Miličević-Bradač 2010: 50

grčki grad u Egiptu bio je *Naukratis*, što su ga Grci dobili od faraona Amazisa da se u njemu trajno nasele, otprilike oko 620. g. pr. Kr. Drugo grčko naselje u Egiptu bilo je *Dafna* (Tell Defenneh). Ovi gradovi ne mogu se ubrojiti u dio velike kolonizacije iz razloga što su funkcionirali samo zbog dozvole faraona i po specijalnim pravilima. S druge pak strane, pohod u Libiju mogao bi se nazvati pravim kolonizacijskim pothvatom. Tamo su se, ždrijebom odabrani, doselili mladići s grčkog otoka Tere nakon strašne suše koja je pogodila to područje. Osnovana je kolonija *Kirena*, na području gdje je bilo obilje vode i brdo koje je bilo lako branjivo. Ona je kasnije napredovala te je osnovala i sama subkolonije. Bila je stup helenističke kulture u sjevernoj Africi.⁶⁷

Kao što je vidljivo iz prethodnih poglavlja, Grci su u nekoliko stoljeća uspjeli osnovati velik broj kolonija diljem Sredozemlja, Crnog mora i sjeverne Afrike. Mnoge od njih i danas postoje kao gradovi koji svoje začetke i dugu povijest mogu zahvaliti istraživačkom i otvorenom duhu grčkog naroda. Nakon detaljnog pregleda općenite grčke kolonizacije, naredna su poglavlja posvećena grčkom naseljavanju Hrvatske kao i svemu što je ono donijelo sa sobom.

⁶⁷ Miličević-Bradač 2010: 50

4. PREGLED GRČKE KOLONIZACIJE JADRANA

O povijesti jadranskih Grka govori mnoštvo raznovrsnih izvora, prvenstveno onih pisanih. Među njima se ističu oni literarni i to najčešće djela starih pisaca koja se i tradicionalno koriste za proučavanje antike. Također, među pisane izvore spadaju i natpisi na kamenima, različitim keramičkim posudama, ali i kovanicama. Osim njih, uvid u povijest Grka s prostora Jadrana pružaju i materijalni te slikovni izvori. Već spomenute keramičke posude i kovanice primjer su materijalnih izvora koji mogu u sebi sadržavati i druge vrste izvora. Razvojem prapovijesne arheologije krajem 19. stoljeća razvile su se metode minucioznog arheološkog istraživanja, a od druge polovice 20. stoljeća one se rutinski primjenjuju i na antičke lokalitete. Njihov je cilj utvrđivanje slojeva koji odgovaraju razdobljima u prošlosti lokaliteta. Primjerice, kada određeni pisani i slikovni izvori potječu iz takvih slojeva, može se iz njih iscrpiti mnogo podataka. Analizom pojedinih predmeta može se doznati mnogo toga o određenim aspektima života jadranskih Grka, kao npr. što su jeli, koje su poslove obavljali, od čega su bolovali i sl. Uz graditeljske ostatke, i sam položaj naseobina svjedoči o tome kako su doseljenici određivali gdje će osnivati naseobine. Vrlo je važno razmotriti podatke o geografskom položaju, klimi, tlu i vegetaciji područja koja su naselili. Također, brojni grčki proizvodi nalaze se u suvremenim slojevima domaćih naseobina na otocima i kopnu. Utjecaj koji je imala grčka civilizacija na autohtono stanovništvo raspoznaje se u gradnji, kolanju i kovanju novca te preko epigrafskih spomenika. Takva građa svjedoči o komunikaciji i suradnji grčkih naseljenika i domaćeg stanovništva. Povijest jadranskih Grka tako se istražuje povezujući sve vrste izvora ne bi li se na taj način rekonstruirala drevna stvarnost.⁶⁸

4.1. Domaće stanovništvo na Jadranu

U razdoblju koje prethodi dolasku Grka, na prostoru istočnojadranske obale obitavale su autohtone zajednice čija su se imena sačuvala kroz antičke izvore. Od prostora Istre do južne Dalmacije tako su živjeli Histri, Japodi, Liburni, Delmati, Hili, Bulini, Nesti, Manijci, Ardijejci, Plereji i Daorsi. Ove su zajednice pripadale širem ilirskom etniku, osim Histra, Japoda i Liburna čije se podrijetlo ne može još sa sigurnošću potvrditi. Ipak, unatoč

⁶⁸Kuntić-Makvić 2010: 63, 64

srodnosti, spomenute su zajednice uglavnom egzistirale kao kulturno i politički međusobno neovisne. Razina znanja koje istraživači posjeduju o njima ovisi o količini provedenih arheoloških istraživanja, ali i o razini interesa koje su o njima pokazivali njihovi grčki i rimski suvremenici.⁶⁹

Stanovnici istočnojadranske obale gotovo su čitavo zadnje tisućljeće prije Krista živjeli u naseljima podignutim na prirodnim uzvisinama. Prvenstveno je razlog tome bila mogućnost obrane od neprijatelja. Sigurnost je dodatno bila poboljšana zidinama građenim u tehnici suhozida. Tradicionalni naziv tih naselja je *gradina*, a na području Istre koristi se i naziv *kašteljari*. Osim objekata izgrađenih u suhozidu, arheološki nalazi pokazuju da su zidovi tih naselja bili izgrađeni od granja i pruća oblijepljenih glinom. Organizacija utvrđenog prostora unutar gradina varira ovisno o veličini pojedinog naselja i morfologiji terena. Prema nekim primjerima može se utvrditi kako je u središnjem dijelu naselja obitavala društvena elita, dok je ostatak stanovništva živio na padinama, odmah uz bedeme. Neka od naselja su čak imala pravilnu ortogonalniju projekciju, pa su pokazivala prve značajke urbane organizacije. Među gradinskim naseljima ističu se Talež na Visu, Kopila kod Blata na Korčuli, Rat na Braču, naselje na mjestu grada Hvara, naselja na mjestu današnjeg Trogira, Zadra, Nina, Osora i Nezakcij u Istri. Većina njih zadržala je svoj status i za vrijeme grčke kolonizacije, dok je od kraja 3. st. pr. Kr. započeo polagan proces njihova napuštanja ili čak uništenja. Uz gradinska, zabilježena su i pojedina sojenička naselja, karakteristična za područja slivova velikih rijeka ili jezera. Tragovi takvih naselja pronađeni su Cetinskom polju, a slični su nađeni i u delti Neretve. Također, važna su bila i naselja podignuta na manjim poluotocima ili otočićima uz obalu. Neka od njih bila su na mjestima današnjeg Zadra i Trogira.⁷⁰

Duhovni život domaćeg stanovništva slabo je poznat. Poznata svetišta iz razdoblja željeznog doba su na područjima susjednim jadranskim Ilirima, na gradini Pod kod Bugojna u Bosni, u Gorici kod Gruda te na Mandinoj gori kod Duvanjskog polja. Sva su svetišta, osim onog na Podu koje je bilo u središtu naselja, bila u izdvojenim lokacijama na kojima su se vršili razni obredi. Primjerice, u Gorici su se prilagali darovi. Prihvaćanje helenističke kulture od strane Ilira vidljivo je na primjeru svetišta u spilji Nakovana na otoku Pelješcu gdje su se darovi lokalnim božanstvima prinosili u helenističkim keramičkim posudama. Što se tiče pogrebnih običaja, na cijelom su se području uz pokojnika u grob prilagali razni predmeti materijalne, statusne ili duhovne vrijednosti. Unatoč tome, pogrebni običaji duž Jadrana nisu

⁶⁹ Barbarić 2010: 56

⁷⁰ Barbarić 2010: 56, 57

bili jedinstveni. Primjerice, na području Istre dominantan je bio običaj *incineracije*, tj. spaljivanja i sahrane pokojnika u urnama. Japodi su imali pak tri načina pokapanja: u grobove na ravnom, pod zemljane tumule, ali i spaljivanje. Prva dva načina zabilježena su i kod Liburna, dok je incineracija bila mnogo rjeđa nego kod Japoda. Na prostoru srednje Dalmacije su utvrđeni tipovi grobova na ravnom, dok su na jugu prevladavali višestruki ukopi pod kamenim gomilama. Razlike u duhovnom životu, kao i pogrebnim običajima rezultat su složenih kombinacija ukorijenjenih tradicija i novih etničkih elemenata. S dolaskom Grka zasigurno dolazi i do novih promjena.⁷¹

Strukturu društva zajednica istočnog Jadrana karakterizirala je raslojenost. Društvo je bilo temeljeno na postojanju društvene elite ratničkog karaktera, koja je imala kontrolu nad društvenim, ekonomskim i političkim kretanjima. Postojanja određenih vođa ili odličnika potvrđena su grobnim nalazima koji kvalitetom uvelike odudaraju od predmeta uobičajenih u svakodnevnom životu. Dijelovi nošnje te srebrnog i brončanog nakita primjer su takvih grobnih priloga. Neki od predmeta proizvodi su lokalnih obrtnika, a neki su došli u posjed lokalnih moćnika iz drugih sredina. Grobni prilozima tako odaju ne samo status pokojnika, već su i svjedok razmjene dobara između susjednih, ali i udaljenih etničkih grupa.⁷²

Osnovu ekonomije autohtonog stanovništva, pogotovo Delmata, činio je uzgoj domaćih životinja. Važnu ulogu u prehrani imali su i poljoprivredni proizvodi, o čemu svjedoči velik broj pronađenih žrnjeva. Stanovništvo uz more prehranjivalo se ribom i plodovima mora, no detaljnija istraživanja o ishrani pojedinih naselja tek moraju biti izvedena. Pretpostavlja se da je stanovništvo ovih prostora poznavalo načine kako doći do soli, jednom od najvrednijih dobara željeznog doba. Valja napomenuti i da je većina naselja imala obrtnike, primjerice, lončare i ljevače metala. Također, važna ekonomska aktivnost u priobalju bilo je gusarenje, po čemu su poznati bili Liburni.⁷³

4.2. Mikenjani na istočnoj jadranskoj obali

Unatoč tome što su Mikenjani plovili duž čitavog Sredozemlja, na obali današnje Hrvatske njihovih tragova ima u najskromnijem obliku. Na prostoru Istre nalaze se brojna gradinska naselja iz razdoblja brončanog doba. Primjer takovog nalazišta je Monkodonja kod Rovinja koja se izdvaja opsežnim istraživanjima koja su razotkrila kompleksne zidine naselja. Obrambeni zidovi širine oko 3 metara sastoje se od neobrađenih kamenih blokova ispunjenih

⁷¹ Barbarić 2010: 57

⁷² Barbarić 2010: 56

⁷³ Barbarić 2010: 59

sitnih kamenjem. Upravo takav način gradnje povezuje se s gradnjom kiklopskih zidina mikenske Grčke. U Monkodonji su pronađeni i manji fragmenti keramike, brončani nožić i tronošci koji se po tehnici izrade razlikuju od lokalnih. Vjerojatno su egejskog podrijetla, no potrebna su daljnja istraživanja da se to i dokaže. Sličan je slučaj obližnjeg tumula Maklavun kojeg se pokušalo protumačiti u svjetlu mikenskih tolosa, iako i ovdje određeni elementi nedostaju.⁷⁴

Početak brončanog doba na istočnojadranskoj obali odgovara kasnom brončanom dobu u Grčkoj, odnosno razdoblju kraja mikenske civilizacije. U Škripu na otoku Braču pronađena su tri potencijalna fragmenta mikenske keramike datacije oko 1200.-1050. g. pr. Kr. Na ovom se lokalitetu nalazi i obrambeni zid za kojeg se također pretpostavlja da je građen po mikenskim uzorima. No, čak i ako pronađeni nalazi jesu mikenski, ne mora značiti da su u Škrip stigli direktno iz Grčke. Moguće je da su dopremljeni s Apeninskog poluotoka gdje je nađeno više od pedeset naselja s mikenskom keramikom. Nadalje, drugi najbliži potencijalni mikenski fragmenti nađeni su na lokalitetu Debelo Brdo nedaleko od Sarajeva. U Vučevici kraj Splita pronađen je mač koji je izvorno bio objavljen kao mikenski report, no zbog određenih razlika danas se pretpostavlja da je rađen prema inspiraciji stranim tipom mača. Ni ostalim pronađenim materijalima koji u određenoj mjeri nalikuju mikenskima (npr. bodež iz Gnojnica kod Mostara) ne može se u potpunosti odrediti podrijetlo.⁷⁵

Mikenjani su putovali diljem Sredozemljem uglavnom u potrazi za sirovinama, pa im stoga istočnojadranska obala nije mogla ponuditi mnogo, barem u razdoblju njihove ekspanzije. Skroman broj mikenskih nalaza stoga ne bi trebao nimalo čuditi. Ipak, potrebno je još mnogo istraživanja gradinskih naselja duž hrvatske obale pa bi tako budućnost mogla donijeti neke nove nalaze, možda baš i one mikenskog podrijetla.⁷⁶

4.3. Pojava Grka na Jadranu: 8. - 5. st. pr. Kr.

Prve pisane vijesti o pojavi Grka na Jadranu dolaze iz pera grčkih pisaca. Suvremeno doba nosi sve potpunije i pouzdanije arheološke podatke pa se na taj način vijesti o grčkim počecima na jadranskoj obali mogu i upotpuniti. Izgleda da počeci redovitije grčke plovidbe tim prostorima pripadaju 8. st. pr. Kr. Prije svega, najvažniji događaj tog vremena u pogledu grčke kolonizacije jest osnivanje naseobine Korkire na otoku Krfu. Ta je kolonija postala ključnim osloncem grčke plovidbe preko Otranta u južnu Italiju, ali i na jadransku obalu. Već

⁷⁴ Tomas 2010: 37, 38

⁷⁵ Tomas 2010: 38

⁷⁶ Tomas 2010: 39

je u prethodnom poglavlju spomenuto kako je trgovačkoj razmjeni Grka s Jadranom vrlo vjerojatno pogodovala ekspanzija Etruščana koji su osnovali lučka trgovišta Spinu i Adriu na sjevernoj obali Jadrana. Izgleda da su plovidbe Grka na te prostore dobile potvrdu u novijim nalazima kasnije arhajske grčke keramike na otoku Palagruži. Inače, navedeni su otok grčki pomorci doveli u vezu s pričama o zapadnim lutanjima homerskog junaka Diomeda⁷⁷, pa je Palagruža kroz antiku postala i naposljetku ostala Diomedovim otokom za koji se vjerovalo da je mjesto njegove apoteoze. Otok je u stvarnosti bio čašćeno pomorsko svetište sve do rimskog doba.⁷⁸

Redoviti posjeti grčkih brodova u određenim lukama i duž utvrđenih ruta pogodovali su povećanju razmjene i vodili su do uspostave odnosa koji su utjecali na gospodarske, socijalne i kulturne prilike na Jadranu. Razmjena dobara i razgranati prekomorski dodiri postojali su i prije grčkih aktivnosti. Ipak, inteziviranje grčkih aktivnosti, koje je nastupilo kao posljedica pojave pomorski jakih sila na jugu Jadrana, uvjetovali su sukobe i trajnija neprijateljstva. Grčki utjecaj rasprostio se na ušće Neretve (Naron) i na prostor srednje Dalmacije s njezinim otočjem. Autohtono je stanovništvo prihvatilo Grke na različite načine, od suradničkih i prijateljskih odnosa pa sve do neprijateljstava i sukoba.⁷⁹

Arheološki je potvrđeno da su posvuda nicala i domaća središta s uvozom grčke robe kasnog arhajskog razdoblja. Ako su već spomenuti Korkirani u 7. st. pr. Kr. osnovali Epidamno (današnji Drač), pitanje koje se postavlja jest jesu li Grci i prije 4. st. pr. Kr. osnovali naselje na prostoru današnje Hrvatske, dakle, naselje sjevernije od albanskog Drača?⁸⁰

Izvori iz kasnijih razdoblja (oko 120. g. pr. Kr.) spominju postojanje grčkog grada na otoku Korčuli, zvanom Crna Korkira (Korkira Melaina) gdje su navodno svoju naseobinu osnovali Knidani. Iako se ništa određenije ne može kazati, koriste se vijesti o epizodi kada su Korkirani bili u sukobu sa svojim osnivateljima Korinćanima zbog pokušaja osamostaljenja. Među onima koji su pružali podršku Korkiranima spominju se Knidani, pa na temelju toga neki grade hipotezu o naseobini Knidana na Jadranu, nastaloj uz korkirsku pomoć i zaštitu. S obzirom da ne postoje čvršći arheološki pokazatelji, dati konačan odgovor na postavljeno pitanje nije još moguće. Sličan je slučaj i osnivanje navodne naseobine Anhijske koja se povezuje s otokom Hvarom. Ipak, sigurno je da su Grci već u navedenom vremenskom

⁷⁷ Diomed je bio kralj Arga te najuspješniji i najhrabriji ahejski vojskovođa pod Trojom. Njegovim junačkim djelima Homer je posvetio peto pjevanje *Ilijade*. Odselio se u Italiju i ondje osnovao grad Argiripu. Na kraju života spoznao je uzaludnost ratovanja.

⁷⁸ Čače 2010: 64

⁷⁹ Čače 2010: 65

⁸⁰ Čače 2010: 65

periodu bili u doticaju s jadranskom obalom te su posljedice razmjene dobara utjecale na gotovo sve vidove života domaćeg stanovništva.⁸¹

4.4. Osnutak važnih kolonija (4. stoljeće pr. Kr.)

Kraj 5. st. pr. Kr. donosi brojnije i sigurnije podatke u slučaju grčkog naseljavanja Jadrana. Grčka kolonija Sirakuza na Siciliji u tom je razdoblju prevladala unutrašnja previranja, ali i atenski napad tijekom Peloponeskoga rata (415.- 413. g. pr. Kr.) Godine 406. pr. Kr. započeo je period uspona Dionizija Starijeg. On se tijekom 4. st. pr. Kr. učvrstio na vlasti kao tiranin u svom polisu koji se uspješno borio protiv Kartazana i njihovih pretenzija na Siciliju. Uz to, uspio je postaviti nadzor nad južnom Italijom. Prema svjedočenjima grčkog povjesničara Diodora Sicilskog, Dionizije je uspio prijeći na jug Jadrana i na sjever Jonskoga mora te se povezoao s Epirskim i Ilirskim Kraljevstvom.⁸² U Jadranu je odlučio osnivati gradove kako bi dobio luke gdje su njegovi brodovi mogli pristizati sigurno. Smatra se da su dijelovima njegova uporišta postali gradovi Ankon (danas Ancona) i Adrija kamo je uputio naseljenike. Spomenuto je već u poglavlju *Grčka kolonizacija Sredozemlja* kako je Dionizije pomogao Paranima u osnivanju naseobine Far (Stari Grad) na otoku Hvaru. Diodor daje preciznije podatke o osnivanju te kolonije pa se prema njegovim podacima određuju apsolutni datumi dviju godina kada su doseljenici stigli na otok, sukobili se s urođenicima te konačno uredili naseobinu. Bilo je to u periodu 385./4. i 384./3. g. pr. Kr. Paranima, koji su se dolaskom na Hvar morali sukobiti s domaćim stanovništvom, u pomoć je doplovio zapovjednik Dionizijeva brodovlja. On je pak došao iz kolonije koju je sirakuški vladar osnovao nedugo ranije. Znanstvenici odavno raspravljaju koje je to mjesto i kada je naseljeno. Stanje u rukopisnoj predaji Diodorova teksta i logika cjeloukupnog zbivanja upućuju prema otoku Visu. Postoje razne procjene o tome koliko je osnivanje naseobine Ise (Vis) na Visu prethodilo osnivanju Fara. Iako o tome nema mnogo podataka, postoje solidni izvještaji o bitkama vođenim u Faru. Dva se epigrafska spomenika vrlo vjerojatno povezuju s tim događajima - natpis junaka Kalije koji je poginuo u borbi protiv Ilira i pobjedni spomenik Farana. Među izvorima nalazi se i djelo *Oplovba* starogrčkog zemljopisca Pseudo-Skilaka. Ono se smatra najstarije sačuvanim opisom istočne jadranske obale (druga pol.4. st.pr. Kr.) u kojem su navedene naseobine osnovane sjeverno od Otranta. To su grčki gradovi Isa i Far na

⁸¹ Čače 2010: 65

⁸²Diodor Sicilski (90. - 27. g. pr. Kr.) bio je grčki povjesničar koji se rodio na otoku Siciliji.; Diod. XV, 13, 1-3; Kuntić Mukvić 2010: 66

istoimenim otocima, te Epidamno (Drač) i Apolonija. Djelo spominje i Korčulu pod nazivom Crna Korkira, iako ne bilježi na njoj grčku naseobinu. Zanimljivo je kako se u nekim djelima navodi i kolonija Herakleja. Valja napomenuti kako je Herakleja bio čest naziv novim kolonijama u spomen na grčkog mitskog junaka Herkula. Izvor navodi kako se jedna od tih kolonija smjestila i u Jadranskom moru, no arheoloških nalaza o njoj još nema. Nije sigurno treba li Herakleju očekivati u Dalmaciji ili pak na jugu kod Krfa, je li ona bila na otoku ili na kopnu. Nalazi heraklejskog novca, od kojih je većina nađena u Starom Gradu, trenutno su jedina potvrda da je polis takva imena negdje u blizini postojao.⁸³

Isa i Far su tijekom Dionizijeve vladavine djelovale onako kako je to odgovalaralo Sirakuzi, iako su se prvi znakovi otpora prema njegovoj vlasti pokazali već u razdoblju kada se parska naseobina na Faru izborila za ostanak, dakle, oko 383. g. pr. Kr. Dionizije Stariji pred kraj se života sučio s ozbiljnim porazima i gubitkom dijela Sicilije, a umro je 367. g. pr. Kr. tijekom protunapada. Naslijedio ga je njegov sin, tijekom čije je vladavine sirakuški nadzor na jadranskim naseobinama počeo blijedjeti. Brojna su djela koja svjedoče o ovom razdoblju izgubljena, no podaci o prilikama u 3. st. pr. Kr. daju do znanja kako je povijest naseobine na Hvaru tekla drugačije nego povijest one više.⁸⁴

4.5. Isejci, Farani, Ilirsko Kraljevstvo i Rim (3. - 1. st. pr. Kr.)

Isejci na samom kraju 4., a svakako tijekom 3. st. pr. Kr. postaju pomorsko-trgovačka snaga s ambicijama usmjerenim prema susjednim područjima. Slobodan Čače iznosi četiri konkretna elementa koja mogu biti pokazatelji takvog stanja. Prvi od njih je *natpis iz Lumbarde* koji svjedoči o nastanku grčke naseobine na Korčuli. Natpis se datira u prva desetljeća 3. st. pr. Kr. Ulogu u nastanku naseobine imali su otac i sin imena Plyos i Dazos, koji vjerojatno nisu bili Grci, a uz njih se spominju i Isejci. Iako tekst nije posve jasan, može se konstatirati kako su se Isejci upleli u prilike na otoku Korčuli, što ne bi čudilo s obzirom na važnost Korčulanskog kanala koji vodi do srednjedalmatinskog akvatorija, ali i do ušća Neretve. Drugi element čine grčki gradovi Tragurij (Trogir) i Epetij (Stobreč) koje su osnovali sami Isejci. Nije sigurno kada su osnovani, no prednost se daje 3. st. pr. Kr. Nadalje, treći element je Diomedovo svetište na rtu Ploča kod Rogoznice (Šibenik). Prema nalazima, ovo svetište datira iz kraja 4. st. pr. Kr. Grci koji su tad imali vodeću ulogu u nastanku svetišta bili su Isejci, pa je ovo svetište vrlo vjerojatno njihovo. Naposljetku, četvrti element vezan je uz Ilirsko kraljevstvo. Naime, ono je tijekom 3. st. pr. Kr. podložilo Far, grad u

⁸³ Kirigin 2009: 22; Kuntić-Mukvić 2010: 66

⁸⁴ Kuntić-Mukvić 66

kojem je vladao tiranin Demetrije Farski, služeći ilirskog kralja. Ipak, Isejce nisu uspjeli podložiti. Čini se kako su Isejci raspolagali sredstvima i silom, a zacijelo i čvrstim unutarnjim poretkom. Pretpostavlja se kako su Isejci uspostavili sustav veza s domorocima sa susjednih otoka Brača i Šolte, a vjerojatno i sve do Makarskog primorja. Valja podsjetiti kako su Isejci korintskog podrijetla, pa svoje korijene vežu i s kolonijama poput Ankone, Epidamna, Apolonije i Korkire. Arheološke analize svjedoče jakoj kulturnoj i gospodarskoj povezanosti Visa i navedenih naseobina.⁸⁵

Razjedinjena ilirska plemena sukobljavala su se s Grcima od njihovog dolaska na prostore istočnojadranske obale. Ujedinjenjem ilirskih zemalja godine 250. pr. Kr. kralj Agron je stvorio Ilirsko kraljevstvo. Bio je pripadnik ilirskog plemena Ardijejaca. Njegov otac Pleurat bio je prvi ilirski kralj koji je vladao dijelom Ilirika do Jonskog mora. Agron je proširio svoju kraljevinu osvojivši Epir, Krf, Drač i Hvar te je stvorio vojsku veću nego li su imali njegovi prethodnici.⁸⁶ Umro je 230. g. pr. Kr., a naslijedila ga je njegova žena Teuta, čija je ekspanzivna politika i piraterija uplela Iliriju u dramatične sukobe.

Rimljani su već od sredine 3. st. pr. Kr. imali namjere postati pomorskom silom, što su pokazali ovladavanjem Apeniskim poluotokom i zapadnom obalom Jadrana. Godine 229. pr. Kr. ilirska je vojska opsjela Isu. Izbio je rat, u kojem je potpuni uspjeh postigla rimska vojska s brodovljem oslobađanjem Kerike, Apolonije, Epidamna i dijela Ilirije te prelaskom Demetrija Farskog na rimsku stranu. Izvore nije moguće posve razjasniti, no vidljivo je kako je sljedeće godine Teuta priznala poraz i napustila vlast, a Rimljani su pristupili preuređenju odnosa. Naslućuje se kako su premoć u Iliriji preuzeli Demetrije Farski i pripadnik kraljevske loze Ilir Skerdilaida. Rimljani su Demetriju ostavili vlast u Faru, a Isejci su vjerojatno stekli status privrženog rimskog saveznika. Demetrije Farski je nakon učvršćenja vlasti potencirao novi sukob. Utvrdio je savez s Makedonijom te je nastojao proširiti vlast. Rimljani su reagirali brzo te su 219. g. pr. Kr. uspješno porazili Demetrijevu vojsku. Prema riječima povjesničara Polibija⁸⁷, grad Far bio je opustošen. Novi je kralj Ilirije postao već spomenuti Skerdilaida.⁸⁸ Sukobi 229. i 219. g. pr. Kr. poznati su pod nazivima Prvi i Drugi ilirski rat.

Novi sukobi započeli su u 2. st. pr. Kr. Naime, 181. g. pr. Kr. na prijestolje Ilirskog kraljevstva dolazi Gentije, koji je isprva bio lojalan rimski saveznik. Ipak, on se tijekom trajanja rimsko-makedonskog rata okrenuo na stranu Makedonaca. Rimljani su i ovog puta povelili vojsku i uspješno porazili i zarobili Gencija u Skodri (danas Skadar). Bio je to

⁸⁵ Čače 2010: 70

⁸⁶ Dragić 2018: str.280

⁸⁷ Polibije (203.-120. g. pr. Kr.) je bio grčki povjesničar. Između ostalog, opisao je ratove Rimljana protiv Ilira.

⁸⁸ Čače 2010: 69; Plb. III, 18,1- 19,10

završetak Trećeg ilirskog rata. Iduće godine Ilirija je postala rimska oblast koja počinje oko donje Neretve i pruža se sve do sjevera Albanije. Tad još nije bila provincija, već skupina zajednica koja je Rimu dugovala određene obaveze. Pretpostavlja se da je u sklop rimske Ilirije tad spadao i Far. Posljednja dva stoljeća prvog tisućljeća prije Krista donijela su, osim Trećeg ilirskog rata, i mnoštvo manjih sukoba. Rimljanima su se suprotstavljala i ilirska plemena zasebno, pa su se tako sukobljavali s Delmatima, Ardijejcima i Plerejima. U 119. g. pr. Kr. zabilježeni su sukobi Rimljana i Japoda. Iste se godine prvi puta spominje slavni grad Salona (Solin). Ipak, svi konflikti završili su rimskim pobjedama i širenjem rimske vlasti na prostore današnje Hrvatske.⁸⁹

Stručnjaci se još dvoume oko tog kada je konstituirana rimska provincija Ilirik. Neki smatraju da se to dogodilo za vlasti rimskog diktatora Sule, iako se Ilirikom kao posebnom provincijom prvi puta vladalo kada ga je Cezar⁹⁰ predao na upravljenje rimskom legatu Publiju Vatiniju, koji je imao sjedište u Naroni. Naredni rimski vladari vodili su teške i iscrpljujuće ratove na prostorima Ilirika, a tek se nakon Velikog ilirskog ustanka⁹¹ to područje pacificiralo. Osnivaju se brojni gradovi i naselja, a stanovništvo se romanizira.⁹² No, valja napomenuti kako unatoč svim navedenim događanjima grčki upliv na Jadranu nije prestao. U carsko doba pristizali su tako mnogi s istočne obale Sredozemlja kao nosioci vitalne helenističke kulture i grčkoga jezika, a njihova zastupljenost ne prestaje ni do samoga kraja antike.⁹³

4.6. Dodiri Grka i Ilira

Dolaskom Grka na prostor istočnojadranske obale, starosjedioci su se susreli s grčkim urbanizmom, katastrom, pismenošću, umjetnošću i novčarstvom. Grci su u ilirsku sredinu donijeli značajno civilizacijsko dobro, a to je sređivanje gradu pripadajućeg zemljišta. Tragovi podjele zemljišta najbolje su vidljivi u Starogradskom polju, o kojem će više riječi biti u idućem poglavlju. Prije grčke kolonizacije na Jadranu nije postojala pismenost, već su tu tekovinu donijeli Grci. Nema potvrda o tome koliko su Iliri poznavali grčki jezik, iako je među kolonistima bilo greciziranih Ilira koji su mogli biti prijenosnici grčkog jezika. Nadalje,

⁸⁹ Čače 2010: 70, 71

⁹⁰ Gaj Julije Cezar bio je rimski vojskovođa i državnik (100.g. pr. Kr. –44. g pr. Kr.).

⁹¹ Batonov ustanak ili Veliki ilirski ustanak je bio najveći vojni sukob između nekoliko ilirskih plemena i antičkog Rima koji je trajao četiri godine (6.-9. g. po. Kr.).

⁹² Sanader 2001: 9, 10

⁹³ Čače 2010: 71

domoroci su preko Grka imali prilike upoznati brojne proizvode, poput vina visoke kvalitete kao i trgovinu putem novčarskog plaćanja.⁹⁴

Ipak, Nenad Cambi naglašava da iako su se Iliri postupno privodili antičkom načinu života u doba grčke kolonizacije, njihova tradicionalna *kulturna facies* nije se bitno izmijenila. Tek su se s dolaskom Rimljana Iliri do te mjere romanizirali da su svoj jezik postupno zamijenili latinskim. No, grčka je kolonizacija bila vrlo važna u cjeloukupnom procesu prilagođavanja novim tendencijama i civilizacijskim tokovima. Upravo zbog grčke predpripreme, romanizacija je u priobalju bila lakše prihvaćena.⁹⁵

⁹⁴ Cambi 2010: 29-34

⁹⁵ Cambi 2010: 35

5. GRČKE KOLONIJE I OSTAVŠTINA NA PROSTORU HRVATSKE

5.1. Otok Korčula

5.1.1. Geografski položaj, klima i tlo

Otok Korčula smjestio se na prostoru srednje Dalmacije. Obuhvaća površinu od 276 km² te broji oko 16 000 stanovnika što ga čini najmnogoljudnijim damatinskim otokom. Korčula je odvojena od susjednog otoka Pelješca uskim kanalom, od juga prema sjeveru. Zbog svog je položaja otok već u prošlosti bio od osobite važnosti za pomorske sile. Posjedovati Korčulu značilo je imati potpunu kontrolu nad Pelješkim kanalom i biti gospodarom tog važnog pomorskog puta.⁹⁶

Korčulu karakteriziraju smjenjivanje uzvisina i polja te vrlo razvedene obale s mnoštvom otočića. Otok je sastavljen od dolomita i ruditskih vapenancaca. Korčula obiluje raznim krškim udubljenjima koja su raspoređena na istočnoj i zapadnoj strani otoka. Jedno od najrazvijenijih polja je Blatsko polje.⁹⁷

Na otoku prevladava mediteranska klima s vrućim ljetima i blagim zimama. Padalina ima dovoljno, no nepovoljan raspored uzrokuje sušu, što često pogađa stanoništvo i onemogućava razvoj određenih osjetljivih kultura. Prevladavaju crnika, čempres, masline, lovori, ali i šume borova.⁹⁸

5.1.2. Dodiri s Grcima - grčka kolonija ili?

Otok Korčula bio je naseljen još od razdoblja prapovijesti, točnije neolitika, o čemu svjedoči nalazište poput Vele špilje, smještene kod mjesta Vela Luka. Nadalje, prema broju gradina i gomila, otok je očito imao mnogo domorodačkih zajednica, koje su kontrolirale sve obradive površine i sve pristupe otoku. Nedaleko od grada Korčule prema istoku nalazi se uvala Uš. Poviše te uvale smjestilo se brdo sv. Antun gdje je bilo, kako pokazuju nalazi

⁹⁶ Kalogjera, *Prirodno geografske značajke* <http://www.korcula.hr/o-korculi/prirodno-geografske-znacajke/> 10. studeni 2019.

⁹⁷ Kalogjera, *Prirodno geografske značajke* <http://www.korcula.hr/o-korculi/prirodno-geografske-znacajke/> 10. studeni 2019.

⁹⁸ Kalogjera, *Prirodno geografske značajke* <http://www.korcula.hr/o-korculi/prirodno-geografske-znacajke/> 10. studeni 2019.

keramike, važno domorodačko naselje, drugo po važnosti nakon gradine Kopila iznad mjesta Blata. Uz tu su pak gradinu registrirane grobne gomile i željeznodobni grobovi na ravnom. Dvadesetak starosjedilačkih utvrda (gradina) na Korčuli i susjednom Pelješcu ukazuju da su Pelješki kanal kontrolirale lokalne vlasti te da je svatko tko je želio tuda ploviti prvo morao dobiti njihovu privolu.⁹⁹

Većina istraživača (npr. Petar Lisičar¹⁰⁰, Bryon Bass¹⁰¹ i Robert Matijašić¹⁰²) smatra da je knidska kolonija na Korčuli osnovana u arhajskom razdoblju, kao rezultat prijateljstva između grčkih gradova Knida i Korkire (Krf). Prema sačuvanoj priči, Knidani su uspjeli spasiti oko 300 korkirskih dječaka kojima je prijetio korintski vladar Perijandar (625.-585.g. pr. Kr.). Kao zahvalu, Korkirani su im omogućili osnovati koloniju na Jadranu, koju su ovi pak nazvali Korkira dodavši mu pridjev Crna, zbog guste vegetacije kojom otok obiluje. Osim navedene priče, postoji i legenda prema kojoj je Trojanac Antenor na Jadranskom moru osnovao grad nazvan Crna Korkira.¹⁰³

Problem položaja knidske kolonije nije još uvijek riješen, a znanstvenici raspravljaju i o samom imenu naseobine. Neki smatraju da je to bila čuvena Herakleja, grad koji spominje Pseudo-Skilak i to prvenstveno poradi sličnosti novca grada Knide i jadranske Herakleje. Također, smatraju da se taj grad smjestio na prostoru današnje Vele Luke. Temeljitim pregledom otoka nije se otkrilo mnogo toga vezano uz knidsku koloniju. Naime, otkriveni su podaci vezani uz željezno doba, kada su se Grci počeli širiti Sredozemljem. Od korintske keramike sačuvane u muzeju u Dubrovniku, samo se za jednu enohoju drži da potječe iz Blata na Korčuli. No, čak ni to ne mora značiti da je ta enohoja grčka. Ona bi mogla isto tako biti od pripadnika neke domorodačke zajednice koje su na ovom otoku bile jake. Određeno se vrijeme pretpostavljalo da se knidska naseobina nalazila na mjestu grada Korčule, s obzirom da se on nalazi na najvažnijoj točki za ulaz u Korčulanski kanal. No, ni tamo nisu pronađeni nikakvi ostaci iz grčkog razdoblja. Ono što je pronađeno početkom 20. stoljeća na trgu Plokata u Korčuli jest srebrni novac grčkog grada Hestijeje, datiran u 4./3.st.pr. Kr. Ipak, taj se predio nalazi na prevlaci, južno od srednjovjekovnog grada. Neki smatraju da su nastankom utvrđenog srednjovjekovnog grada nestali raniji ostaci, iako bi u tom slučaju

⁹⁹ Kirigin 2010: 114

¹⁰⁰ Lisičar 1951: 77

¹⁰¹ Bass 2002: 300

¹⁰² Matijašić 2009: 57

¹⁰³ Kirigin 2010: 113

nestali i gradovi poput Fara i Tragurija. Postoji mogućnost da je priča o osnivanju knidske kolonije izmišljena, jer je iz nekog razloga bila potrebna antičkim piscima.¹⁰⁴

Ono što godinama izaziva zanimanje domaćih i stranih stručnjaka jest *lumbardska psefizma*, otkrivena u drugoj polovici 19. stoljeća. Njeni su ulomci nađeni na vrhu brežuljka u Lumbardi, oko 5 kilometara jugoistočno od grada Korčule. Prije svega, to je jedan od samo nekoliko očuvanih natpisa o osnutku nove grčke naseobine. Takvi su natpisi izrazito važni za razumijevanje cjeloukupnog procesa grčke kolonizacije. Nadalje, lumbardska psefizma je fragmentarna te joj nedostaje trećina uvodnog teksta koji stručnjaci pokušavaju rekonstruirati već više od jednog stoljeća. Pogotovo je sporan prvi red natpisa, dok se pretpostavlja da ostatak teksta govori o Isi. Na natpisu se spominje i 200 kolonista, no u stvarnosti nema nikakvih tragova ostatka grada ni isparceliranih polja koje bi bilo dodijeljeno tim doseljenicima. Jedino je pronađeno nekoliko grobova na zemljištu oko crkve sv. Ivana u Lumbardi i cisterni na vrhu Koludrta. Novije analize datiraju natpis oko 3. st. pr. Kr., što odgovara dataciji grobnih priloga. Tako su, u jednom, "dječjem" grobu, pronađene keramičke posude iz helenističkog doba koje su vjerojatno uvezene iz južne Italije. Nedostatak većeg broja nalaza s Koludrta može ukazivati i na to da je naseobina brzo napuštena ili da nikad nije ni u potpunosti izgrađena. Ako je ta naseobina pripadala Isejcima, postoji mogućnost da je osnovana s ciljem učvršćivanja njihovog položaja u regiji.¹⁰⁵

Što se tiče ostalih nalaza, u raznim zbirkama sačuvano je pet komada brončanog novca, s bogom Apolonom ili Eunomijom¹⁰⁶ na prednjoj i klasom žita na drugoj strani. Samo je jedan primjerak od navedenih pet nađen u Lumbardi, ostali potječu s Visa i Hvara, a za dvoje se ne zna točna lokacija. Površinskim pregledom gradine Kopila nađen je velik broj grčkih i helenističkih amfora od 4. do 1. st. pr. Kr., tipova: Korint A i B, Grčko-italski, "farski" i Lamboglia 2. Ove amfore svjedoče o vezi lokalne zajednice s helenskim svijetom.¹⁰⁷

Pretpostavlja se da je Korčula došla pod rimsku vlast još od razdoblja ilirskih ratova. Prema riječima povjesničara Apijana, sam se Oktavijan¹⁰⁸ obračunao s domorocima na Korčuli i Mljetu, jer su se bavili gusarenjem. Dio stanovništva je dao ubiti, a dio odvesti u

¹⁰⁴ Kirigin 2010: 114

¹⁰⁵ Kirigin 2010: 115

¹⁰⁶ Eunomija, u grčkome mitu kći Zeusa i Temide, jedna od triju hora, božica zakonitosti, zaštitnica reda u prirodi i društvu.

¹⁰⁷ Kirigin 2010: 116

¹⁰⁸ Gaj Oktavijan, poznat pod imenom August (63. g. pr. Kr.- 14.g.po.Kr.) bio je trijumvir u drugom trijumviratu, a kasnije i prvi rimski car. Udario je temelje rimskog imperijalnoj veličini. U zasluge mu se, između ostalog, ubraja privođenje kraju gotovo stogodišnjeg razdoblja građanskih ratova i donošenje mira Rimu (Pax Romana).

roblje.¹⁰⁹ Ovo obračunavanje Oktavijana i starosjedioca također otvara mogućnost da na otoku nije bilo Grka niti njihovih naseobina. Helenstvo na Korčuli svakako je obavijeno brojnim nejasnoćama, no čini se da lokalno stanovništvo nije imao potrebe prihvaćati tekovine grčke i helenističke kulture.¹¹⁰

5.2. Isa (Vis)

Otok Vis (Isa) važno je arheološko nalazište u Hrvatskoj. Iako je već napomenuto kako i danas postoje određena neslaganja vezana uz razdoblje samog osnutka grada, neupitno je da se u Isi prvi puta na jadranskoj obali javljaju utjecaji starogrčke kulture. Također, na njemu se nalazi jedna od dviju najstarijih hrvatskih urbanističkih jezgri gradskog tipa. Tamo, kao i u Farosu na otoku Hvaru, prvi se puta na Jadranu može pratiti demokratsko uređenje slobodnih gradova-država, točnije polisa.¹¹¹

5.2.1. Geografski položaj, klima i tlo

Povijest otoka Visa seže još u postdijuvijalno doba (20 000 - 30 000 g. pr. Kr.) kada se formirala istočnojadranska obala. Ovaj srednjodalmatinski otok udaljen je od grada Splita otprilike 30 nanometara, odnosno 55 kilometara. Površine oko 91, 60 km², spada u skupinu većih otoka zapadnog jadranskog arhipelaga.¹¹²

Na Visu se nalaze dva velika zaljeva: Viška luka na sjeveru, s mjestom Vis gdje je i antički grad Isa, te Komiški zaljev s mjestom Komiža. Spomenuta naselja su jedina veća naselja na otoku, dok se u unutrašnjosti otoka nalazi otprilike desetak malih sela. Sjeverna i zapadna obala poprilično su jednolične, čak i nepristupačne, dok su južna i istočna strana otoka razvedene prepune rtova, udubina, uvala i s nekoliko otočića. Postoji nekoliko prirodnih lokava po otoku, a u suvremeno doba bušenjem su tla otkriveni bogatiji izvori vode kojima se podmiruju sve potrebe otoka.¹¹³

Na otoku prevladava mediteranska klima. Kiša uglavnom pada u hladnijim mjesecima. Što se tiče same vegetacije, današnji pokriv čini uglavnom makija, borova šuma i

¹⁰⁹ Apijan iz Aleksandrije (95.-165. g. po. Kr.) bio je rimski povjesničar.; App. Ill. 47; Kirigin 2010: 116

¹¹⁰ Kirigin 2010: 116

¹¹¹ Kirigin 1996: 15

¹¹² Kirigin 1996: 21

¹¹³ Kirigin 1996: 22

mnoge mediteranske ljekovite biljke. Uz vinovu lozu, na otoku se uzgaja i rogač. Zanimljiv je podatak da su masline vrlo rijetke, a djelomično poradi nagle ekspanzije vinogradarstva u 19. stoljeću. Ekonomsku osnovu Visa čine plodna polja u unutrašnjosti otoka. More je bogato ribom pa je razvijeno i ribarstvo. Vis ima malo mineralnih sirovina, no najviše ima naslaga pijeska koje je u srednjem vijeku služilo za proizvodnju stakla u Italiji. Na nekoliko mjesta otvarani su kamenolomi, a važno je napomenuti da je prirodoslovac Alberto Fortis prije više od 200 godina uočio fosilne kosti gdje se nekada brao kamen za izgradnju Ise. Otok ima nekoliko nalazišta gline koja je pogodna za izradu predmeta od keramike pa je velika vjerojatnost da su ih koristili i antički Grci.¹¹⁴

5.2.2. Vis prije dolaska Grka

Otok Vis je, poput drugih susjednih otoka, bio naseljen u brončanom i željeznom dobu. Među njegovim gradinskim naseljima izdvaja se jedno imena Talež, na jugoistočnome priobalnom dijelu otoka. Gradina Talež važna je za razumijevanje perioda prije dolaska Grka kao i razdoblja kada su oni krenuli na prostor Jadrana. Naime, u Taležu je pronađena velika količina lokalne i uvezene keramike od brončanog pa sve do rimskog doba. Tamo su otkriveni i ostaci željezne zgure što upućuje na obradu željeza na teritoriju otoka Visa, a datira se u razdoblje ranog željeznog doba. Vrlo je vjerojatno da je Talež djelovao u vrijeme kada i poznate sjevernojadranske luke Adrija i Spina te kada su postojala domorodačka naselja na otocima Braču, Hvaru, Korčuli i Lastovu, gdje su isto otkriveni nalazi rane i kasne grčke keramike. Uz Talež, važno je mjesto bila i Vela Gomila, koja je nastavila djelovati i nakon napuštanja taležinske gradine.¹¹⁵

5.2.3. Grčki grad Isa

Kao što je već i spomenuto, grčki grad Isa podignut je na zapadnoj strani sjevernog zaljeva otoka Visa. Isa je zasigurno najveća prirodna luka među dalmatinskim otocima koja ima mogućnost usidravanja velike flote. Nije teško zaključiti zašto su Grci odabrali upravo ovaj položaj za izgradnju grada. Naime, osim što je smješten uz obalu, u priobalju ima nekoliko izvora pitke vode. Grad je podignut na terasastoj padini brežuljka Gradina, koja je osunčana i zimi. Poluotok Pirovo koji se nalazi u blizini zaklanja ovu luku od opasnog

¹¹⁴ Kirigin 1996: 23

¹¹⁵ Kirigin 2010: 119

sjevernog vjetra. Dimenzije grada dobro su poznate, s obzirom da su sačuvane zidine grada na sjevernoj, zapadnoj i istočnoj strani. Južni je bedem uz more nestao. Vjerojatno se to zbilo kada su Rimljani preuređivali priobalje.¹¹⁶ Issu su, dakle, štitili bedemi čije su zidine opasivale grad. Sjeverne zidine duge su 240 metara, dok su istočne i zapadne duljine oko 300 metara. Bedemi su tvorili pravokutni gradski prostor, a unutar njih smjestio se grad. Građeni su od tesanaca različitih veličina koji su usuho slagani u redove.¹¹⁷

Unutrašnjost grada malo je istražena. Određeni arheolozi govore o helenističkim rasporedu grada, no, o grčkom i helenističkom urbanom tkivu je još uvijek teško govoriti, pogotovo jer je na njega došla rimska arhitektura.¹¹⁸ Pretpostavka je da su u gornjem dijelu tako bile smještene stambene zgrade, a uz obalu su se nalazile javne građevine.¹¹⁹ Na priobalnom dijelu pronađen je jedan cipus s latinskim i grčkim natpisom prema kojem je Lucije Poncije, navodni trgovac, podigao spomenik bogu Merkur, odnosno grčkom Hermesu. Natpis se datira u 2. st. pr. Kr. te je bio postavljen u Isi na javnom mjestu, no danas je izgubljen. Uz ovaj natpis, postoji još jedan koji može biti pokazatelj kako je Isa bio grčki grad. Riječ je o natpisu na kojem se navodi izraz *Jonijev otok*. Naime, postoji još jedan slabo očuvan metrički zapis gdje se Vis naziva otokom Jonija, vladara iz Ise, prema kojemu je navodno i Jonsko more dobilo ime. Jonijevo isejsko podrijetlo navodi nekoliko antičkih pisanih izvora, a među njima i grčki povjesničar Strabon¹²⁰. Jonijev natpis pronađen je u priobalnom dijelu, dakle, na javnom prostoru. To može dovesti do zaključka da je čuveni Jonije na Visu bio štovan kao heroj.¹²¹

Osim spomenutih natpisa, u Isi su pronađene brojne keramičke posude, urne, sitna terakotna plastika, nadgrobni spomenici, čak i poneki ostaci monumentalnih plastika. Primjer takve monumentalne plastike jest brončana glava boginje Artemide, koja je pripadala brončanom kipu, visokom 120 cm. Uz to, ističu se i kipići poznati pod nazivom *tanagre*. To su zapravo kipići žena načinjeni od terakota plastike.¹²² Izvan gradskih bedema nalazile su se razne radionice. O njima se ne zna mnogo, no poznat je podatak da je podosta predmeta uništeno, uključujući razne lončarske peći za izradu posuda, svjetiljki, statueta i sl. Nadalje, neki tvrde da je na polotoku Pirovu postojao grčki teatar, koji je kasnije zamijenjen rimskim.

¹¹⁶ Kirigin 2010 : 119, 120

¹¹⁷ Kirigin 2010: 119; Sanader 2001: 122

¹¹⁸ Kirigin 2010: 120

¹¹⁹ Sanader 2001: 122

¹²⁰ Strabon je bio grčki geograf (63. g pr. Kr. –23. g pr. Kr.). Mnogo je putovao i dugo živio u Rimu. Gotovo je u potpunosti sačuvano njegovo djelo *Geografija*.

¹²¹ Kirigin 2010: 119

¹²² Sanader 2001: 124, 125

Kao dokaz se navode različite posude s teatarskim i terakota maskama, pronađenim u grobovima.¹²³

Najviše arheoloških podataka dolazi upravo iz isejskih grobova (nekropola) Mrtvilo i Vlaška njiva. Grčki grobovi pronađeni su i u Luci, zapadnom dijelu grada, te iznad uvale Stonca. Većina grobova su bile obiteljske grobnice, a u svakoj od njih nalazimo na dva ili više ukopa odraslih osoba, dok su djeca posebno pokapana. Inače, običaj ukapanja u obiteljske grobnice nije zamijećen među drugim grčkim zajednicama, što ukazuje da podrijetlo tog čina treba tražiti kod lokalnog stanovništva u Dalmaciji. Datirane su od 6. do 4. st. pr. Kr. Uz pokojnika su se stavljali isti tipovi posuda, kao primjerice posude koje su vezane uz vino, zatim one vezane uz razne kozmetičke preparate te posude za miomirise. Druge posude javljaju se sporadično, a uključivale su ritualne vijence, svadbene lebete i sl. Djeca su pokapana s drugačijim grobnim priložima od odraslih. U grobovima su nađeni novci, terakote, zlatne naušnice, srebrne i brončane ukosnice i drugi prilozi. Bogato opremljene grobnice općenito ukazuju na ukop osoba viših slojeva. Jedna je takva nađena u Isi, ukrašena posebnim umjetninama - glavama od štuka, ali nažalost i uništena. Zanimljiva je razlika u keramici između ranijih i kasnijih grobova. Oni raniji (iz 4. st. pr. Kr.) sadrže fine posude, izvezene iz Grčke, Italije i Sicilije. Kasniji pak sadrže lokalnu finu keramiku s originalnom mješavinom ornamenata iz Grčke i južne Italije. Na većini nadgrobničkih spomenika nalazimo više od jednog imena, a osim grčkih, ima i ilirskih te onih karakterističnih za prostore Peloponeza, Tebe i južne Italije. Jedan od natpisa tako spominje Kaliju, koji je poginuo u pomorskoj bitci protiv Ilira. Najviše nadgrobničkih spomenika spominje ime izvedeno od Dioniza, grčkog boga vina. To svakako ukazuje na jaku prisutnost njegovog kulta u Isi. Potvrda tome može se naći i u spomenutim posudama za vino, s kojima su se ukapali pokojnici.¹²⁴

Glavna poljoprivredna grana grada/otoka bilo je vinogradarstvo. Navodno je grčki povjesničar i geograf Agatharhid jednom prilikom izjavio kako se najbolje vino pravi na Visu. Otok je i danas poznat po sorti vugavi (bugavi) koja se može pronaći jedino u viškim vinogradina. Arheolozi su utvrdili, obilazeći otok, velik broj gospodarskih objekata na kojima su nađene razne posude (amfore) u kojima se čuvalo vino, druge tekućine i žitarice. Isti tipovi amfora (korintski B, grčko-italski, Lamboglia 2) otkriveni su i na drugim lokalitetima na Jadranu, a tip *Lamboglia 2* nađen je još i u Aleksandriji. Pretpostavlja se da je otok ostvarivao ogromne prihode od vina, pogotovo ako se uzme u obzir da je vino u ono doba bilo skupo.

¹²³ Kirigin 2010: 119; Sanader 2001: 124, 125

¹²⁴ Kirigin 2010: 120, 122; Sanader 2001: 125

Isejci su tako od trgovanja vinom mogli dobro zaraditi, ali i nadograđivati svoj grad. Višak se ulagao u javne radove, poput gradnje i održavanje bedema i hramova, kao i za dobrobit građana, ali i razne vjerske potrebe. Određeni stručnjaci procjenjuju da je u gradu živjelo 500-tinjak stanovnika, što bi zajedno s ostalima na otoku činilo brojku od oko 1250 žitelja. No, za potvrde ovakvih podataka potrebna su dodoatna istraživanja. Bogata i moćna Isa na vrhuncu svoje moći je i sama osnivala kolonije: u Lumbardi na otoku Korčuli, u Trogiru, Stobreču, a moguće da i u Solinu i Resniku. Isa je također utemeljila Diomedovo svetište na rtu Ploča.¹²⁵

Mali broj sačuvanih fragmentiranih natpisa daje određen uvid u uređenje grada. Postojale su tri dorske file, u kojima su bili raspoređeni građani različitog imovinskog stanja. Bile su to Dimane, Hileje i Pamfile. Oni su zajedno tvorili narodnu skupštinu. Jednak broj predstavnika svake file činio je isejsko vijeće. Ono je moglo, ovisno o prilikama, upravljati polisom (aristokratska republika), biti u službi narodne skupštine kao vrhovne institucije (demokracija) ili pak stajati po strani (tiranida). Uz građane su živjeli stranci bez političkih prava i robovi. Na čelu su Ise pak stajali najviši funkcionari, a to su bili hijeromnanom, ujedno i svećenik, po kojemu su se određivale godine i stratezi (vojni zapovjednici). Upravljanje gradom i pisanje zakona koje je donosila skupština nagledalo je pet logista, a funkcija državnog tajnika također je bila od velikog značaja. Grad je imao i svoj teritorij, koji se dijelio na gradski dio, upotrebljivo zemljište i slobodno zemljište. Gradski dio činile su kuće građana i njihove okućnice te javni dio poput ulica, trgova, hramova i dr. Upotrebljivo zemljište pripadalo je građanima koji su imali dio najboljeg zemljišta i i dio ostalog zemljišta, dobivenog ždrijebom. Preko upotrebljivog je zemljišta polis preko najma ostvarivao prihod.¹²⁶

Isejci su trgovali s Ilirima, koje je tad bilo i autohtono stanovništvo. Ipak, smetalo im je ilirsko gusarenje, pa su često u pomoć pozivali Rimljane. Isejci su i sami sudjeovali u raznim bitkama za Rimsku Republiku. No, njihova sudbina bila je slična kao i kod drugih grčkih kolonija. U sukobima između Cezara i Pompeja 46. g. pr. Kr.¹²⁷, Isa je podržala Pompeja, što je naposljetku platila gubljenjem povlastica i dolaskom u ruke Rimljana. Uskoro je počela gubiti ekonomsku i političku važnost, da bi naposljetku njenu ulogu preuzeli neki drugi gradovi, kao primjerice Salona.¹²⁸

¹²⁵ Kirigin 2010: 120, 122, 123

¹²⁶ Kirigin 2010: 122

¹²⁷ Cezarov građanski rat označava sukob između rimskih vojskovođa Gaja Julija Cezara i Gneja Pompeja, koji je trajao od 49. do 46. godine pr. Kr. Pobjeđivši Pompeja, Cezar je zavladao kao diktator Rimske Republike.

¹²⁸ Kirigin 2010: 123; Sanader 2001: 125, 126

Zanimanje za antičku Isu započelo je još u renesansi, no posljednjih se desetljeća to područje istražuje više nego li ikad prije. Isa je jedini grčki grad u Hrvatskoj gdje su moguća iskapanja gotovo cijelo urbanog prostora, a arheološka istraživanja vode stručnjaci Arheološkog muzeja u Splitu.¹²⁹

5.3. Far (Stari Grad)

5.3.1. Geografski položaj, klima i tlo

Otok Hvar je, poput okolnih otoka, nastao u postdijuvilajnom razdoblju. Smjestio se gotovo po sredini istočnojadranske obale te pripada skupini srednjodalmatinskih otoka. Okružen je Koručulom, Visom i Bračom. Hvar je najduži hrvatski otok, a površina od oko 299 km² čini ga četvrtim po veličini otokom u Hrvatskoj. Ako se tomu pribroji još nekoliko okolnih otočića, površina mu iznosi oko 312 km².¹³⁰

Na otoku se nalaze dva grada, a to su istoimeni Hvar i čuveni Stari Grad te općine Sućuraj i Jelsa. Najvažnija otočna luka jest ona grada Hvara. Dobro je opskrbljena pitkom vodom i na putu od Korčule prema rtu Ploča kod Rogoznice jedino je sigurno naseljeno pristanište. Ostale luke, smještene na sjevernoj strani otoka (starigradska, vrbovska, jelšanska), nemaju toliku važnost u transjadranskim komunikacijama, iako su i one sigurne i razvijene, pogotovo zahvaljujući lokalnoj ekonomiji. Na sjevernom i srednišnjem dijelu otoka nalazi se najveća i najplodnija ravnica na jadranskim otocima. Ipak, kopneni put između Staroga Grada i Hvara čini pretežito brdovit i krški teren. Taj je teren u prošlosti, prije izgradnje ceste, bio vrlo nepogodan za transport kolima. Mnogo je pristupačniji morski put, iako su nekad postojale staze i putevi koje su barem malo olakšavale putovanje. Upravo su nedovoljna povezanost svih područja na otoku i slaba komunikacija kao posljedice donijeli i razlike koje su primjetne u govoru, ali i antropološkim karakteristikama današnjih stanovnika. Ono što je svakako jasno jest to da je grad Hvar tijekom povijesti dominirao, posebno zato što je bio dio važne transjadranske rute. Bilo je tako i u razdoblju prapovijesti, iako još nisu poznati podaci o tome je li ova zajednica držala pod kontrolom ostale na otoku.¹³¹

¹²⁹ Kirigin 2010: 123; Sanader 2001: 125, 126

¹³⁰ Kirigin 2004: 15

¹³¹ Kirigin 2004: 16

Hvar ima sredozemnu klimu, s vrućim ljetima i blagim zimama. Poljoprivredne površine otoka su male, unatoč plodnoj površini na sjeveru otoka koja se dijeli na dvije cjeline - Starigradsko polje i Jelšansko polje. Veći dio tih površina čine kamenjari i pašnjaci, a puno manje ima vinograda, maslinika, oranica i vrtova. Glavnina otoka prekrivrena je borovom šumom ili makijom. More oko Hvara bogato je ribom, što je u srednjem vijeku rezultiralo otvaranjem tvornica za preradu ribe, no one su danas napuštene. Na nekoliko mjesta su u prošlosti otvarani kamenolomi. Otok je danas uglavnom okrenut turizmu.¹³²

5.3.2. Hvar prije dolaska Grka

Brojni su se arheolozi posvetili istraživanju povijesti srednjodalmatinskih otoka. Neki od njih utvrdili su da je otok Hvar već bio naseljen u razdoblju mlađeg kamenog doba, a po otoku je cijela istočnojadranska kultura tog perioda i dobila ime. Neolitička nalazišta poput Markove, Babine, Grapčeve špilje i drugih datiraju u razdoblje od oko 3 5000 g. pr. Kr. Zanimljivo je kako špilje nisu u neposrednoj blizini Staroga Grada, kao ni Starogradskog polja. Ovakvi podaci otvaraju mogućnost da se u razdoblju neolitika na prostoru Starog Grada živjelo u naseljima na otvorenom, što nije nepoznata pojava za to vrijeme u Dalmaciji. Na postojanje takvih naselja upućuju kamene alatke i žrnjevi otkriveni u drugoj polovici 19. stoljeća nedaleko od Starog Grada. Dakle, prvi stanovnici Starogradskog polja vjerojatno su živjeli u otvorenim naseljima. Nastambe su im tako bile izrađene od gline, a moguće je da ih je uništila obrada zemlje. Prijelaz iz neolitika u bakreno, brončano i željezno doba povezan je s dolaskom Ilira na otok. Neke od karakteristika ovog perioda su pojava metalurgije, kultiviranje vinove loze i maslina, pojava konja, trgovina s udaljenijim mjestima i sl. U Starogradskom polju i oko njega nalazi se velik broj kamenih humaka koje podsjećaju na tipične grobove iz tih razdoblja. Na tom se području nalazi i nekoliko utvrđenih mjesta, odnosno gradina koje svjedoče kako je postojao određen oblik zaštišće autohtonog stanovništva. Najveća među njima je gradina Gračišće.

Dakle, na mjestu gdje su Parani podigli svoj grad ranije se nalazilo ilirsko željeznodobno naselje. Potvrdu toga pokazuju slojevi spaljenog i porušenog ilirskog naselja koje je u prvom naletu bilo spaljeno, zatim obnovljeno i dva puta porušeno, da bi kasnije konačno bilo spaljeno. Ilirske nastambe bile su napravljene od šiblja oblijepljenog glinom, a njihovi su dijelovi pronađeni zajedno s ulomcima grube keramike. U najdubljem (prvo spaljenom) sloju pronađeni su karbonizirani dijelovi koliba i ulomci keramike. Nalazi u

¹³² Kirigin 2004: 17, 18

stratigrafskim slojevima upućuju da se nakon ratnog sukoba naselje uništeno vatrom obnovilo na istome mjestu. Pronađeni su tragovi koliba i ulomci uobičajene grube keramike. Postoji mogućnost da se, tijekom ratnih opasnosti, stanovništvo selilo na obližnju Gradinu, gdje je radi obrane nizinskog naselja u luci bila podignuta utvrda. Povratak i obnova ilirskog ognjišta završili su kobno, jer je u idućem ratnom okršaju naselje bilo potpuno uništeno i razoreno. Osim izgorenog šiblja i keramičkih posuda, pronađene su i brončane trobridne strjelice grčkih osvajača. U gradu Hvaru, također važnom ilirskom željeznodobnom naselju, pronađeni su slični paljevinski slojevi.¹³³

5.3.3. Grčki grad Far

Antički grad Far spada u najstarije gradove na hrvatskoj obali Jadrana. Osnovali su ga grčki doseljenici s otoka Para u Egejskom moru 384./3. g. pr. Kr. na položaju današnjega Starog Grada. Detaljna arheološka istraživanja provedena su od strane Ministarstva kulture - Konzervatorskog odjela u Splitu pod vodstvom M. Katića u razdoblju od 1994. do 2004. godine. Tada su, u blizini ranokršćanskog kompleksa sv. Ivana u Starom Gradu, otkriveni jugoistočni ugao antičkog Fara, dio istočnih i južnih gradskih bedema i cijeli sklop grčko-helenističke kulture. Upravo na tom arheološkom lokalitetu, na mjestu ranije uništenog ilirskog naselja, otkriven je prvi naseobinski nukleus Parana, iz kojeg je potom niknuo grčki grad opasan bedemima.¹³⁴

Prema izvješćima iz antičkih izvora, očito je da je otok Hvar bio Grcima dobro poznat. Grčki povjesničar Diodor Sicilski naveo je kako su na Hvar došli stanovnici otoka Para te su tamo utemeljili svoju koloniju.¹³⁵ Od trenutka odluke o osnivanju kolonije pa sve do provođenja toga u djelo zasigurno je prošlo određeno vrijeme s obzirom da se trebalo obračunati i s ilirskim starosjediocima. Diodor u detalje navodi mukotrpnu borbu za osnivanje kolonije i žestok otpor autohtonog ilirskog stanovništva. Izvori navode kako su Parani podigli grad uz obalu, a tzv. *barbare* su natjerali prema nekoj utvrdi, daleko od mora. Napuštanje svojeg dugotrajnog mjesta stanovanja izazvalo je u njima gnjev pa su u pomoć pozvali susjedne Ilire. Ilirska koalicija predvođena Jadasanima snažno je napala grčku naseobinu koja je tijekom prve bitke bila posve uništena. Ipak, Parani nisu odustajali. U tome im je uvelike pomogao sirakuški vladar Dionizije Stariji koji je itekako imao koristi od tog. Naime, Dionizije je nastojao očuvati moć grčkih gradova na Siciliji koji su neprestano bili

¹³³ Jeličić-Radonić 2010: 126

¹³⁴ Jeličić-Radonić 2010: 125

¹³⁵ Diod. XV. 13,1

izloženi sukobima s Kartazanima. Da bi mogao izgraditi moćnu flotu, bila su mu potrebna ogromna materijalna sredstva pa je aktivnosti usmjerio traženju novih trgovačkih područja. To je i dovelo do osnivanja gradova na Jadranu, primjerice stvaranja kolonije Ise. Da je Dionizije imao koristi od pomaganja Paranima, bilo je vrlo brzo vidljivo. Uništenjem ilirskog brodovlja te slamanjem ilirskog otpora, nestalo je i opasnosti kojom je Isa bila kostantno izložena. Slom ilirskog otpora ovjekovječen je natpisom na pobjedničkom spomeniku gdje se navodi da su *Farani (osvojili oružje) od Jadasina i njihovih saveznika*. Ovom povijesnom dokumentu može se pridodati i *Kalijin natpis*, spomenut u potpoglavlju o Isi. Postoji mogućnost da je Kalija bio Paranim koji je poginuo u borbi protiv Ilira.¹³⁶

Nakon pobjede nad ilirskim stanovnicima, ostvareni su uvjeti da se ponovo izgradi grčka kolonija. Podižu se prve kamene kuće, čiji su zidovi otkriveni uz kasnije sagrađene istočne bedeme koji su dijelom legli na njih. Zidovi kuća bili su napravljeni od neobrađenog i priklesanog kamena povezanog glinom. Na jednom uglu kuće može se primjetiti da je zid popravljen pažljivo klesanim pravilnim kvadrima kamena. Zanimljivo je kako je parcelacija koju su stanovnici napravili i danas vidljiva. Taj je zemljišni katastar jedinstven spomenik antičke kulture na Sredozemlju. Sastoji se od pravilne mreže zemljišnih čestica veličine 180x900 metara s poljskim putevima. Dakle, doseljenici su, došavši na starogradsko područje, zauzeli i plodno polje na kojemu su napravili spomenutu parcelariju. Na tom su području podigli grad i ogradili ga megalitskim zidinama. Arheološka istraživanja utvrdila su izvorni položaj istočnih bedema Fara. Otkriveni su u Remetinom vrtu (dio kompleksa sv. Ivana) 1994. godine. Segment tih istočnih gradskih zidina masivne je strukture. Lice bedema tvore kameni blokovi različite dužine, a visine oko 50 centimetara. Poneki su bili učvršćeni metalnim sponama. Središnji dio bedema ispunjen je sitnim kamenjem. Nadalje, valja napomenuti kako se nedavno otkriveni istočni segment bedema lomi pod pravim kutem u pravcu sjevera i to tako da zatvara uvučeni prostor ispred istočnog ulaza u grad. Tamo je, na tim zaštićenim gradskim vratima, otkrivena pravokutna kula. Ona je građena od velikih kamenih blokova i tvorila je uobičajeno osiguranje gradskih vrata. Istočni bedemi pružaju se prema jugu, do južnih zidina te tako zatvaraju jugoistočni dio grada. Unutrašnje lice južnih bedema znatno je oštećeno i preostalo je samo par blokova najnižeg reda. Vanjska strana gradskih zidina ostala je unutar podzida ceste za grad Hvar. Bolji segmenti južnih bedema otkriveni su u podrumu Remetine kuće. Još nije istraženo teku li južni bedemi dalje prema zapadu, no, s južne strane bedema otkrivena je još jedna pravokutna kula. Također, na vidjelo

¹³⁶ Jeličić-Radonić 2010: 125, 126; Sanader 2001: 37, 38

su izašle i neke ulice grčkoga grada koje pokazuju da su se graditelji držali graditeljskog sustava Hipodama, čuvenog grčkog arhitekta i urbanista. To je sustav koji nalaže uličnu mrežu što se siječe pod pravim kutem. Prva grčka ulica otkrivena je između Remetinog vrta i prostora oko crkve sv. Ivana, dakle, između dviju parcela.¹³⁷

Prilikom istraživanja Farosa, pronađeni su i ostaci keramičkih peći i keramičkog škarta nastalog zbog pogrešaka u procesu rada keramičkih radionica. Kao primjer mogu poslužiti ulomci stolnih amfora te afmora koje pripadaju tipu *Korint B* amfora. Česti su nalazi upravo stolnih amfora loptastog tijela na širokoj nozi diskoidnog oblika ili nižoj prstenastoj, dok su im ručke ukrašene motivima listića. Tijela amfora najčešće su bila ukrašena vegetabilnim ukrasima izvezenim crvenom ili crnom bojom. Ovakvi i slični keramički predmeti datiraju se na kraj 4. i početak 3. stoljeća pr. Kr. Pretpostavlja se da su keramičke radionice djelovale već od samog osnivanja grada u 4. st. pr. Kr. i da su radile kontinuirano i u narednim stoljećima. Pronađeni su i kalupi za tzv. *tanagre* figure, pronađene i u Isi. U jednoj grčkoj građevini, na obodu južnog perimetra Fara, otkriven je i luterij - posuda namijenjena obrednom pranju. Luterij je bio izrađen od svijetložute gline, a premazan crvenkastim premazom. U uglu baze urezana su grčka slova sigma i pi ($\Sigma\Pi$). Obično je služio u svetištima, ali koristio se i u kućama. Osim luterija, pronađena su i dva natpisa koja potvrđuju štovanje božanstava. Oba govore o prinošenju dara božici Afroditi vjerojatno od strane hetera ili svećenica. "Kleukina Hermagorina prinese Afroditi desetinu" ispisano je u metru na kamenoj ploči na kojoj se naziru tragovi starijeg teksta, onog preko kojeg je ovaj noviji uklesan. Drugi je natpis na postolju gdje je mogao biti postavljen Afroditin kip. Na gornjoj površini postamenta sačuvalo se udubljenje za učvršćenje zavjetnog dara kojeg je Gorgilo Demarhova uz desetinu prinijela Afroditi. Pronađena je mramorna glava djevojke koja se pripisuje ženskom božanstvu, vjerojatno Afroditinom kultu. Izražajno lice mlade djevojke, uokvireno valovitom kosom i skupljeno u pundžu, održava profinjenost helenističkih tradicija te je zasad najkvalitetniji primjer skulpture antičkog Fara.¹³⁸

Grad Faros je kao polis samostalno kovao novac, srebrni i brončani s likom Zeusa na prednjoj i jarca/koze na stražnjoj strani. Osim tog tipa novca, pronađeni su i novci s likom Dioniza i grozda. Također, nađeni su novci s prikazom Perzefone i Demetre kakav se nakon 4. st. pr. Kr. kovao u grčkom Parosu. Ova sličnost pokazuje stalne veze između matičnog

¹³⁷ Jeličić-Radonić 2010: 125, 126; Sanader 2001: 38

¹³⁸ Jeličić- Radonić 2010: 129

grada i kolonije. Zadnje serije farskog novca imaju glavu muškarca na prednjoj i kantar na stražnjoj strani.¹³⁹

Far se kao grčki grad razvijao sve do dolaska Rimljana na prostor istočnojadranske obale. Povijesni izvori detaljno govore o razaranju Fara tijekom razdoblja Drugog ilirskog rata (219.-218.g.pr.Kr.) u kojem su se sukobili rimski vojskovođa Lucije Emilije i domaći vladar Demetrije Farski. Prema riječima grčkog povjesničara Polibija, Lucije Emilije se poslužio varkom te je tako izvojevao pobjedu i zauzeo grad. S tim se događajem povezuju nalazi dviju kamenih ploča - *farska psefizma* i *parski reskript* gdje se poziva u pomoć u nevolji. Vjerojatno je Far od tada bio pod rimskog zaštitom. Ipak, čak i nakon rimskih razaranja, grčki se je polis ponovo podigao, ovoga puta prilagođen novim doseljenicima - Rimljanima. Pretpostavlja se da je dotadašnji grčki grad postao rimski municipij, odnosno grad sa samostalnom gradskom upravom. Izravnog svjedočanstva o tome nema, no poznato je da je Far nastavio "živjeti" u rimskom, ali i u kasnoantičkom razdoblju, unatoč tome što se njegov opseg otada podosta smanjio.¹⁴⁰

5.4. Tragurij (Trogir)

5.4.1. Geografski položaj, klima i tlo

Grad Trogir poseban je po tome što je nastao na otočiću, na izuzetnome prirodnom položaju uz zapadni rub Kaštelanskog zaljeva. Dok je sa sjeverne strane u neposrednoj blizini kopna, s južne ga pak strane od otvorenog mora štiti otok Čiovo. U unutrašnjem moru vodi plovidbeni put od sigurnih luka na obali Manijskog zaljeva prema Diomedovom rtu i Liburniji.¹⁴¹ Položaj na strateški važnom mjestu, prirodno zaštićenom, bio je privlačan da se na njemu podigne naselje.¹⁴²

Plodno polje oko Trogira, poznato pod nazivom Malo polje, prava je dragocjenost u relacijama dalmatinskog krša. Sa sjeverne strane ga zaokružuje vijenac brda i brežuljaka, a s južne pak more. Na istoku, iza brijega Krban, započinje Veliko (Velo) polje oko kojeg se, poradi granica, Trogir spori stoljećima sa susjednim Splitom. Od prirodnih čimbenika treba spomenuti vodu koje je bilo obilno u bunarima u polju. Brojni močvarni plicaci bili su

¹³⁹ Jeličić-Radonić 2010: 129

¹⁴⁰ Jeličić-Radonić 2010: 125, 126; Sanader 2001: 39

¹⁴¹ Kovačić 2010: 139

¹⁴² Babić, *Trogir kroz povijest* <https://www.trogir.hr/GradTrogir/o-trogiru/trogir-kroz-povijest> 16. studeni 2019

pogodni za branje soli. More s močvarnim plićacima nekad je obilovalo ribom i školjkama, sve do razdoblja intezivne urbanizacije i industrijalizacije. Ipak, valja napomenuti kako su te močvarne vode, u koje su se slijevali potoci i bujice, bile i uzrokom širenja malarije.¹⁴³ Klima je pretežito blago mediteranska.

Trogir glavne prihode dobiva od vina, kao i susjedni dalmatinski gradići. Preko mora se izvoze stočarski proizvodi, a žitarica ima manjak, te ih je već otprije bilo potrebno uvoziti, najčešće iz Apulije. Ovaj je gradić svoj najveći uspjeh doživio u srednjem vijeku, a takav je srednjovjekovni izgled i sačuvao.¹⁴⁴

5.4.2. Trogir prije dolaska Grka

Najstariji nalazi na prostoru Trogira datiraju iz razdoblja od oko 2000. g. pr. Kr. Ipak, valja spomenuti kako je u okolici, u Trapljenim Docima, pronađeno kremo oruđe kojima su se služili neandertalci, starosti od otprilike 45 000 godina. Povijest Trogira usko je vezana uz ritmove opće dalmatinske povijesti, pa je prije dolaska Grka ovaj prostor bio, poput mnogih drugih, ilirsko naselje.¹⁴⁵ Tijekom istraživanja grada pronađeni su fragmenti brončanodobne i željeznodobne keramike.¹⁴⁶

5.4.3. Grčki grad Tragurij

Moglo bi se reći da početak urbanog razvoja Trogira datira u vrijeme nakon drugog isejskog rata, dakle, poslije 219. g. pr. Kr., kad Isa utemeljuje kolonije na dalmatinskoj obali. Isejcima su te naseobine bile potrebne kao lučke i trgovačke postaje za razmjenu s Ilirima. Ipak, sukoba nije nedostajalo. Prema spisima povjesničara Polibija, Isejci su se već sredinom 2. st. pr. Kr. požalili Rimljanima jer su Delmati napadali njihove kolonije, kako Tragurij, tako i Epetij.¹⁴⁷

Istraživanjem Trogira pronađeno je mnoštvo nalaza. Jedini grčki epigrafski spomenik u Trogiru pripadao je dekretu postavljenom uz gradska vrata helenističkoga grada. Tekst urezan na mramornoj ploči spominje vrhovnog svećenika hijeromnamona, logiste i gramateja, ukratko rečeno - isejske magistrature, koji su upravljali njihovim kopnenim kolonijama. Zanimljivo je kako je ovaj natpis u 14. stoljeću uzidan nad lukom dvorišnog

¹⁴³ Babić, *Trogir kroz povijest* <https://www.trogir.hr/GradTrogir/o-trogiru/trogir-kroz-povijest> 16. studeni 2019

¹⁴⁴ Babić, *Trogir kroz povijest* <https://www.trogir.hr/GradTrogir/o-trogiru/trogir-kroz-povijest> 16. studeni 2019

¹⁴⁵ Babić, *Trogir kroz povijest* <https://www.trogir.hr/GradTrogir/o-trogiru/trogir-kroz-povijest> 16. studeni 2019

¹⁴⁶ Kovačić 2010: 141

¹⁴⁷ Kovačić, 2010: 139; Plb. XXXII, 9, 1

trijema benediktinskog samostana sv. Nikole, u blizini antičkih gradskih vrata. Istraživanjem samostanskog dvorišta, pronađena su dva prstena gradskih fortifikacija. Jedan od njih jest antički zid s gradskim vratima u crkvi i dvorištu, dok je drugi nedavno ubiciran dio južnog perimetra helenističkih fortifikacija. Niz megalitskih zidina pokazuju tipologiju gradskih zidina iz vremena osnutka naseobine. Raster središnjeg dijela grada u rasporedu ulica pokazuje ortogonalnost, koje je već u prethodnim potpoglavljima spomenuta kao važna karakteristika grčkog urbanog planiranja. Unatoč tome što su najranije obrambene zidine nestale širenjem grada, glavni pravci i proporcije urbane jezgre iščitavaju se i danas. Ulična je mreža većim dijelom sačuvana te je utvrđeno da su sporedne ulice široke oko 3 m, dok su one glavne bile i šire. Ulice su bile pokrivene velikim kamenim pločama trapezna i pačetvorinasta oblika.

Na jugozapadnoj stani glavnoga gradskog trga smjestila se mala palača Cipiko. Tamo je pronađen pločnik za koji se pretpostavlja da je pripadao agori. Početkom 20. stoljeća arhitekt Č.M. Iveković naišao je na zavjetne darove. Pronašao ih je tijekom iskopa zvonika, na sjevernoj strani trga pred katedralom. Sačuvan je žrtvenik s Herinim likom i posvetom "Liso, kći Sosijina, Heri (posvećuje)". Uz južnu stranu katedrale pronađena je pak kamena edikula u obliku hramskog pročelja. Vrh zabata je u obliku palmete, a ugaoni akroterij izgledom podsjeća na isejske nadgrobne stele. Na kopnenom dijelu Trogira, u blizini vrta Garagin-Fanfogna zabilježen je prvi nalaz zabata nadgrobne stele. Nadalje, prilikom istraživanja crkve sv. Sebastijana na južnoj strani glavnog gradskog trga, pronađena je polovina mramornog zabata s ugaonim akroterijem. Osim svega navedenog, Trogir je glasovit po reljefu koji se podrijetlom vezuje uz afričke radionice Lizipovih epigona u 3. st. pr. Kr. Reljef prikazuje najmlađeg Zeusovog sina Kairosa. Ne zna se kada je točno ova helenistička plastika uvezena, iako se njezina prisutnost u Trogiru vezuje uz ponosan pobjedonosni povratak Trgoirana iz Jonije za vrijeme mletačko-turskih ratova. Također, nije poznato ni podrijetlo mramornog nadgrobnog spomenika nepoznate žene. Među pronađene nalaze valja ubrojati još jedan mali kućni zavjetni dar u obliku krnje piramide, zatim ulomci keramičkog luterija, te mali kućni žrtvenik izduženog oblika s udubljenjem za žrtve paljenice na njegovoj gornjoj strani. Među pronađenim nalazima su i crna glazirana helenistička keramika (Gathia keramika) iz 3./2. st. pr. Kr. te glatka i siva (West slope) keramika iz 2./1. st. pr. Kr. Pronađene čaše su ukrašene lišćem lotosa, dupinima i rozetama i vjerojatno priadaju domaćoj isejskoj produkciji. Općenito, nalazi keramike ukazuju na skromniju domaću produkciju vezanu uz isejske radionice. Od numizmatičkog materijala valja izdvojiti primjerke iz zbike Fanfogna u Trogiru, iako njihova provincijencija nije poznata. To su

srebrni novci 5. i 4. st. pr. Kr. iz sjeverne Grčke, južne Italije i Kampanije. Najstarije pronađen primjerak je rimski republikanski novac iz 2.st. pr. Kr.¹⁴⁸ To ne čudi, s obzirom da je i Trogir naposljetku postao rimski municipij tijekom 1. st. pr. Kr.¹⁴⁹

5.5. Epetij (Stobreč)

5.5.1. Geografski položaj

Epetij je smješten 5 km istočno od grada Splita, na sjevernoj padini kamenitog poluotočica koji gleda na Brački kanal, na plitku stobrečku uvalu i na splitsko i žrnovačko polje s rijekom. Iza polja se pogled pruža na zapadne padine Mosora, a tamo je i prirodni prolaz kroz Kliška vrata prema unutrašnjosti Dalmacije. Ušća rijeke Žrnovice i Jadra čine početke plodnoga spilitskog poluotoka koji razdvaja Kaštelanski i Brački kanal. Tako se na jednom ušću nalazi Salona, a na drugom Epetij.¹⁵⁰

5.5.2. Epetij prije dolaska Grka

Antički pisani izvori navode kako su ovaj prostor u željezno doba držali Bulini, ilirska zajednica koja je obitavala na teritoriju između Stobreča i Trogira. Postoji velik broj gradina iz brončanog i željeznog doba koje su se smjestile po vrhovima bila, koje dijele priobalni od zagorskog dijela. Starosjedoci su tako obitavali na velikom i najplodnijem dijelu srednje Dalmacije. Smatra se da su oni došli s Grcima u dodir već tijekom arhajsog doba, a potvrdu toga daju nalazi iz Salone, gradine Veli Bijač kod Resnika i Sv. Ilija nad Trogirom te u samom gradu Trogiru. Zaleđe ne donosi takve nalaze sve do kraja helenizma, što bi značilo da su priobalne zajednice poput Bulina prihvaćale susrete sa narodima preko mora, kao i trgovačke mogućnosti koje su im omogućavale bolje upoznavanje meditaranskog svijeta.¹⁵¹

¹⁴⁸ Kovačić, 2010: 140, 141

¹⁴⁹ Babić, *Trogir kroz povijest* <https://www.trogir.hr/GradTrogir/o-trogiru/trogir-kroz-povijest> 16. studeni 2019

¹⁵⁰ Kirigin 2010: 142

¹⁵¹ Kirigin 2010: 142

5.5.3. Grčka naseobina Epetij

Polibije je prvi i jedini spomenuo Epetij kada je opisivao ratna zbivanja iz sredine 2. st. pr. Kr.¹⁵² Prema njegovim navodima, građani Ise slali su poslanstva u Rim žaleći se pritom na Delmate koje optužuju za pustošenje gradova Trogir i Epetij, s kojima su oni saveznici. 156. g. pr. Kr. uslijedila je rimska intervencija te u nastalom sukobu Delmati bivaju poraženi. Vlada opće uvjerenje kako je Isa utemeljila Epetij, iako to nije moguće stopostotno utvrditi. Naime, ilirska zajednica Bulina je u navedenom razdoblju bila podčinjena Delmatima, a ukoliko su ga oni zaista ugrožavali, postoji mogućnost da je Epetij bila ili samostalna naseobina ili pak isejska kolonija.¹⁵³

Što se tiče samog naselja, arheolog Branimir Gabričević smatra da je Epetij bio utvrđen, pogotovo sa sjeverne i zapadne strane. Nadalje, misli kako se kulturno središte nalazilo na povišenoj južnoj strani poluotoka, na mjestu gdje su pronađeni ostaci starokršćanske bazilike. Također, smatra kako je naselje imalo ortogonalni urbani sustav kuća i ulica. Južno od kulturnog središta pronađeni su ostaci bedema. Otkriveni su i tragovi utvrda i ostaci gradskih vrata, koji su po tehnici gradnje slični načinu gradnje Fara i Ise. Vrata su bila široka oko 3,6 metara i okrenuta prema moru. Sjeverni bedem bio je širok od 3,2 do 3,3 metara što je dosad najveća širina nekog helenističkog bedema u Hrvatskoj.¹⁵⁴

Na teritoriju Epetija pronađeni su ulomci prostoručne lokalne keramike koja datira možda čak i u ranije željezno doba. Uz to, pronađeni su gnathia ulomci vjerojatno isejske produkcije, dok su amfore pripadaju tipovima grčko-italskih i Lamboglia 2, vjerojatno iz razdoblja od 3. do 1. st. pr. Kr. Spomenuta tehnika gradnje i keramika jedini su arheološki dokazi kako je postojalo helenistički Epetij. Potrebna su nova stratigrafska iskopavanja kako bi se bolje razjasnili nalazi prehistorijske keramike, ali i kako bi se saznalo više informacija o nastanku i razvoju ove naseobine. Valja još spomenuti pronađeni grčki natpis iz Salone iz 1. st. pr. Kr., na kojemu se nalazi odluka Gaja Julija Cezara o problemu koji su mu iznijeli izaslanici iz Tragurija uz pokroviteljstvo Ise u Akvileji. Postoji mogućnost da je upravo ovaj natpis spominjao i Epetijce, no, kako je on nažalost nepotpuni, nije moguće to i dokazati. Arheološki nalazi svakako ukazuju na postojanje Epetija od 3. do 1. st. pr. Kr. te na njegovu pripadnost Isi koja je imala pouzdane odnose s Bulinima, lokalnim starosjediocima. Više od

¹⁵² Plb. XXXII, 9, 1

¹⁵³ Kirigin 2010: 142; Plb. XXXII, 9, 1

¹⁵⁴ Kirigin 2010: 142

70 natpisa na kamenu otkrivenih u Stobreču potječu iz rimskog doba. Također, iz tog je perioda i nekropola, smještena na lokalitetu Drage, zapadno od Epetija.¹⁵⁵

Epetij je svakako bio prostor prikladan za naseljavanje. Područje oko njega pogodno je za poljoprivredu, a njegova je luka dobro pristanište. Vjerojatno je nasebina bila skladište dobara koja su se prikupljala sa plodnih površina te su se brodovima slala u druga područja. Osnutkom rimske kolonije u Saloni, Epetiju se izgubio svaki trag, pa je to vjerojatno i bio kraj njegova postojanja.¹⁵⁶

5.6. Ostala nalazišta

5.6.1. Salona

Ne postoji dovoljno arheoloških podataka koji bi ukazali na to je li Salona bila grčka ili helenistička naseobina. Povjesničar Strabon navodi kako je Salona bio polis i pristanište Delmata.¹⁵⁷ Nadalje, rimski povjesničar Apijan navodi kako su vojsku konzula Lucija Metela 117. g. pr. Kr. Delmati ugostili u Saloni.¹⁵⁸ Prema navedenim podacima vjeruje se da je Salona u 2. st. pr. Kr. bila delmatska sve dok u 1. st. pr. Kr. nije potpala pod nadzor Rima. Ipak, zasada se ne može ništa potvrditi, pogotovo zato što na području urbanog dijela Salone nisu pronađeni nalazi koji bi dokazali kako je ovdje postojalo neko domorodačko naselje. Unatoč tome, u Saloni je pronađeno mnogo grčkih nalaza.¹⁵⁹

Najraniji grčki nalazi iz Salone potječu iz arhajskog razdoblja, a to su korintska keramička piksida iz ranog 6. st. pr. Kr., zatim dio brončane posude s grifonom te zlatna narukvica s lavljim glavama. Iz klasičnog grčkog razdoblja u Saloni je nađen samo ulomak mramornog žrtvenika s prikazom procesije grčkih bogova. Također, ovdje je pronađen i ulomak helenističkog nadgrobnog spomenika s imenima četvorice pokojnika. Nadgrobnici s više imena karakteristični su za Isu, pa moguće da se radi o nekoj isejskoj obitelji koja je živjela u Saloni. Nadalje, među nalazima tu je i 26 finih helenističkih posuda od kojih jedan Gnathia-skif i četiri vretenasta ungentarija s crnim premazom pripadaju posudama uvezenim iz južne Italije, u 4./3. st. pr. Kr. Ostale pripadaju kasnoj finoj isejskoj keramici, iz 2. i 1. st. pr. Kr. Posude vjerojatno potječu iz grobova, no detaljnije informacije

¹⁵⁵ Kirigin 2010: 142, 143

¹⁵⁶ Kirigin 2010: 143

¹⁵⁷ Strab., VII, 5,5

¹⁵⁸ App., Ill. 11

¹⁵⁹ Kirigin 2010: 144

nisu poznate, s obzirom da su pronađene u 19. stoljeću i nisu zabilježene u inventarnoj knjizi. Riječ je piksidama, lekitima, pelikama i sličnim vrstama posuda, koje su i nađene kao grobni prilozu u Isi. U Saloni je pronađeno i grčkog novca, među kojima je novac Ise, Dirahija, Aleksandra velikog, nepoznate jadranske Herakleje, ali i rimskog republikanskog novca. Godine 1903. pronađen je ulomak natpisa spomenutog u potpoglavlju o Epetiju. On ukazuje na mogućnost postojanja grčke zajednice u Saloni.¹⁶⁰

Salonitanska urbana jezgra naziva se *urbs antiqua* ili *urbs vetus*. Mnogi istraživači smatraju da se dijelovi zidina ne mogu precizno datirati, ali da su iz vremena prije Cezarova konventa rimskih građana. Građeni su od velikih dugih pravilnih blokova, a način gradnje je drugačiji nego li kod Ise, Fara, Tragurija i Epetija. Iako još nije sigurno jesu li to grčki bedemi, arheolozi se nadaju da će se daljnim iskapanjima to moći potvrditi. Grčku naseobinu u Saloni potvrđuju i epigrafički spomenici. Postoji mogućnost da je Salona bila grčko naselje, koje je naposljetku privuklo rimske doseljenike koji su se najkasnije do Cezarove uprave u Iliriku (58.-50. g. pr. Kr.) organizirali kao zajednica rimskih građana. Tijekom građanskog rata u narednim godinama, oni preuzimaju grad te postaju jezgra nove rimske kolonije Salone. Iako povijest predrimske Salone još nije dovoljno istražena, svakako je jasno kako je njen položaj imao važnu ulogu u komunikaciji između mora i unutrašnjosti.¹⁶¹

5.6.2. Resnik

Resnik se smjestio na zapadnom dijelu Kaštelanskog zaljeva, nedaleko od grada Trogira. Trogirani taj prostor nazivaju Velo Polje. Upravo je ovdje, prema antičkim zapisima, živjela ilirska zajednica Bulina. Ovo naselje su kasnije vjerojatno naselili isejski doseljenici. Sastoji se od pravilno građenih kuća i ulica u suhozidnoj tehnici, a nađeni nalazi su tipični za kućanstva, kao primjerice amfore, žrvnjevi i svjetiljke. Iako je naselje bilo manje od Ise i Fara, bilo je veće od Tragurija i Epetija. Ulice su bile široke oko 2,8 metara, a imale su odvodne kanale. Ukupno je registrirano deset ulica u smjeru sjever-jug, a središnja je široka čak 4 metara. Zidovi kuća građeni su usuho, dok su podnice bile nabijene od zemlje ili popločene. Krov je pak bio građen od crijepa. U Resniku su pronađeni ulomci vinskih amfora i obilje keramičke robe pogotovo zdjele i keramički krateri. Ostaci luke iz kasnohelenističkog vremena nalaze se ispred samog naselja. U blizini Resnika, u Velom Bijaču, oko crkve sv. Nofra uočeni su ostaci prehistorijske gradine, s mogućim naseljem na istočnoj i južnoj

¹⁶⁰ Kirigin 2010: 144, 145

¹⁶¹ Kirigin 2010: 145

padini. Na prostoru Resnika se možda već u predrimsko vrijeme razvilo naselje Sikuli u koje je naposljetku rimski car Klaudije u 1.st. po.Kr. naselio svoje veterane.¹⁶²

5.6.3. Naron (Neretva)

Rijeka Neretva, najveća rijeka istočnog Jadrana, izvire jugoistočno od planine Zelengore u Hercegovini i jednim dijelom teče i kroz Dalmaciju. U brončanome i ranome željeznom dobu ova je rijeka bila gusto naseljena domorodačkim zajednicama. Dok su Daorsi obitavali istočno od Neretve, Ardijejci su bili zapadno, a Plereji su bili naseljeni na Pelješcu i vjerojatno na prostoru do Boke Kotorske. Neretva je u svojoj davnoj povijesti bila plovna, što je omogućavalo razvoj trgovine. U antičko doba posljednja lučka postaja bio je Naron, danas malo selo Vid nedaleko od Metkovića.¹⁶³ Najstariji spomen o Naroni donosi (5./4. st. pr. Kr.) Teopomp kojeg citira Strabon i Pseudo Skilak.¹⁶⁴ Oboje spominju emporion gdje se prodavala grčka i druga importirana roba i keramika.¹⁶⁵ Grčki narod je ovdje očito trgovao s ilirskim zajednicama. Ovo je područje bilo bogato perunicom, od koje su Grci pravili parfeme, a koristila se i u medicinske svrhe i u obradi vina.¹⁶⁶ Od 4. st. pr. Kr. odnosno od spomena emporija na Neretvi pa sve do rimske infiltracije na Balkanu, nema više literarnih vijesti o Naroni.¹⁶⁷

U dolini Neretve pronađeno je podosta grčkog novca koji pripada raznim gradovima. Zanimljivo je kako su Daorsi u helenističko doba kovali vlastiti novac s grčkom legendom. U Vidu i okolici zasad nema grčkih arheoloških nalaza sve do 3. st. pr. Kr. Nađeni su ulomci Gnathia, kampanške i reljefne keramike (3.-1. st. pr. Kr.). Najpoznatiji helenistički nalaz je reljef s prikazom plesačica, djelo kasne helenističke umjetnosti koje je otkriveno u 19. stoljeću. Rađen je u prokoneškom mramoru s Mramoronog mora, no ne zna se gdje je napravljen. Nalazu nedostaju ruke i glava plesačica. Osim njega, poznata su i tri nadgrobna spomenika, a postoji mogućnost da je u Naroni bio grčki teatar. Uz antičku Salonu, Naron je bila jedan od najvećih gradova rimske provincije Dalmacije. U njoj su se naselili brojni rimski veterani koji su širili utjecaje rimske civilizacije. Postoji jedna zanimljiva epizoda iz naronske povijesti, kada se Ciceron obratio rimskim vojskovođama koji su kretali u bitku protiv Delmata. Naime, Ciceron je molio vojnika da pronađu odbjeglog roba koji je ukrao knjige iz njegove biblioteke i sakrio se u upravo u Naroni gdje su ga vidjeli neki njegovi

¹⁶² Brusić 2010: 147

¹⁶³ Kirigin 2010: 148; Sanader 2001: 49

¹⁶⁴ Theop. apud Strab. VII 5,9; Ps. Scyl. 24

¹⁶⁵ Cambi 1980: 127

¹⁶⁶ Kirigin 2010: 148; Sanader 2001: 49

¹⁶⁷ Cambi 1980 : 128

prijatelji. Daljni razvoj situacije nije poznat, no zna se da je rob bio Grk koji je svoje sklonište odabrao upravo u - Naroni.¹⁶⁸

5.6.4. Rt Ploča

Nakon što su arheološka istraživanja potvrdila da se iza naziva "Diomedov otok" kojeg spominju antički pisci krije otok Palagruža, istraživači su pažnju usmjerili na rt Ploča. Povod tome je bilo istraživanje povjesničara Ivana Lučića koji se već u 17. stoljeću bavio smještajem Diomedova rta te ga je povezo upravo s rtom Ploča. Taj se rt nalazi na istoimenom poluotoku južno od šibenske Rogoznice, nedaleko od sela Ražanj. Ovo je jedan od rijetkih dijelova kopnene Dalmacije ispred kojeg nema otoka koji bi ga štiti od jakih vjetrova. Na tom području prevladava krški reljef i tanki sloj crvenice s rijetkim biljkama koje su se uspjele prilagoditi teškim prirodnim uvjetima. Arheolozi su odlučili dati šansu i istražiti ovaj prostor, te su se naposljetku uvelike iznenadili.¹⁶⁹

Naime, nakon detaljnih arheoloških istraživanja krajem 20. stoljeća, pronađeno je mnoštvo toga. Nađeni su ostaci kamene pravokutne građevine koja je vrlo vjerojatno bila svetište. Također, tijekom istraživanja pronađeno je više od 100 000 ulomaka keramičkih posuda, deseci ulomaka raznih metalnih predmeta, geme, perlice i kremen i odbici. Svi arheološki predmeti zapravo su bili zavjetni darovi koje su ostavljali ljudi u razdoblju od 4. do 1. st. pr. Kr. S obzirom da je nađen velik broj posuda koje služe za pripremu pića, pretpostavlja se da je glavni obred u svetištu bio libacija iliti žrtva ljevanica. Pri takvom obredu izgovarala se molitva božanskom zaštitniku dok se dio vina izlijeva na žrtvenik ili na zemlju, a zatim je svaki sudionik ispijao preostali dio. Nakon tog čina neki su sudionici na posude izrezivali posvete bogu rta Diomedu. Osim Diomedovog imena, na natpisima su i imena poput Trit, Ariston, Rek i Damatrije. Pronađeni su i ulomci lonaca, tava, soljenki, zdjela i raznih posuda s poklopcima u kojima se mogla držati hrana. Stari Grci imali su običaj ostavljati slastice od kaše, meda ili voća bogovima kao žrtvu. Ostali predmeti uglavnom su bili zavjetni dar pomoraca nakon uspješnog putovanja. Bilo je tu i osobnih predmeta poput prstenja, narukvica i ogrlica. Analiza keramike pokazuje da se većina keramike proizvodila u dalmatinskim radionicama, vjerojatno u Visu, Starom Gradu, Resniku i Zadru.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Kirigin 2010: 149; Sanader 2001: 49

¹⁶⁹ Šešelj 2010: 110

¹⁷⁰ Šešelj 2010: 110, 111

Rt Ploča, kopnena izbočina vidljiva s velikih udaljenosti, bila je važna pomorcima. Zbog specifičnih vremenskih uvjeta i vjetrova bila je sinonim za opasnost, pa stoga ne čudi da je ovdje nastalo svetište, koje bi štitilo sve pomorce. Nalazi s rta Ploča svjedoče i o tome koliko se razvila trgovina u helenističkim razdoblju na istočnojadranskoj obali te koliko je ta ista obala bila važna ruta koja je spajala srednju Europu sa Sredozemljem.¹⁷¹

5.7. Grci u Istri

Poluotok Istra već je od svojih najstarijih razdoblja bilo područje gdje su se razmjenjivali utjecaji i odvijala trgovina u smjeru sjever-jug, duž istočnojadranske obale, ali i u smjeru istok-zapad. Tijekom brončanog i željeznog doba najčešći tip naselja u Istri bile su gradine, koje već od ranoga brončanog doba pokazuju elemente poznavanja istočnomediteranske graditeljske tradicije. Vrlo su važni grobni prilozi pronađeni na prostoru Istre, jer se po njima može pratiti kontinuirani kulturni razvoj, a nositelji tog razvoja indentificiraju se s Histrima.¹⁷²

Histri i Istra spominju se u antičkim izvorima već od 6. st. pr. Kr. Spominju ih i povjesničari poput Pseudo-Skilaka¹⁷³ i Strabona¹⁷⁴. Tijekom prvog tisućljeća prije Krista na prostoru Istre razvijala se istarska željeznodobna kulturna skupina, odnosno Histri. Nastanjivali su veći dio poluotoka, između rijeka Raše i Rižane, te platoa Ćićarije na sjevernom rubu. Iza visoravni Ćićarije razvijala se notranjsko-kraška skupina, s kojom su Histri imali kontakte, iako se u osnovi kulturno razlikuju.¹⁷⁵

Rani grčki utjecaji mogli su stići do Istre preko italskog prostora, kontaktima s zajednicama iz južne Italije. Najstarija keramika grčke izrade koja se nalazi u Arheološkom muzeju u Puli nije popraćena sigurnim podacima o mjestu gdje je pronađena, pa se ne zna je li uvezena u Istru kada je i načinjena ili dolazi iz neke privatne zbirke za koju su se predmeti pribavljali. Primjer takve keramike je korintska kotila iz druge polovice 8. st. pr. Kr., protokorintski aribaldi iz 7. st. pr. Kr. te kupa s očima iz 6. st. pr. Kr. U muzeju se nalaze i tri figuralne terakote, od kojih je jedna jonski proizvod (6. st. pr. Kr.), a druge dvije su tarenski proizvodi (4. st. pr. Kr.). U Narodnome muzeju Slovenije u Ljubljani čuva se osam grčkih

¹⁷¹ Šešelj 2010: 111

¹⁷² Mihovilić 2010: 163

¹⁷³ Ps. Scyl. 20, 21

¹⁷⁴ Strab. V, 1, 9; VII, 5, 3

¹⁷⁵ Mihovilić 2010: 163

vaza, koje su otkupljene u Trstu krajem 19. stoljeća te su, prema riječima otkupitelja, nađene kod Pazina, što nije posve siguran podatak. Među nalaze koji potvrđuju rane neposredne kontakte stanovnika Istre s Greima je nalaz ulomka srebrne naušnice iz Nezakcija. Najstarija grčka keramika sa sigurnim podacima o mjestu nalaza za sada je dokumentirana u Nezakciju, najbogatijem nalazištu na prostoru Istre. Većina ulomaka potječe upravo s tog prostora. Često se radi se o ostacima posebnih pogrebnih obreda, vezanih uz prinošenje žrtva ljevanica, a zatim i lomljenja posuda. Nadalje, čuvena atičko crvenofiguralna produkcija našla je svoj put i do Istre. Tu valja ubrojiti enohoju u obliku ženske glave iz Nezakcija pronađene u zoni I prapovijesne nekropole. Valja napomenuti da je i podosta grčkih nalaza pronađeno u zoni rimskih hramova. Tijekom 5. st. pr. Kr. vrlo je popularan bio mali skif ili glauk s prikazom sove među maslinovim grančicama, simbolima božice Atene. Ulomci takvih skifova pronađeni su upravo na području rimskih hramova. U Nezakciju su dokumentirani i primjerci atičke crvenofiguralne keramike, a najviše njih datira u 4. st. pr. Kr. Općenito, tijekom tog stoljeća u Istru je stigla crvenofiguralna keramika gornjojadranskog tipa, iz etruščanskih radionica koje su nastale pod utjecajem grčkih keramičara. S etruščanskog prostora je naposljetku stigla i keramika premazana crnim firnisom, oslikana nakon pečenja crvenoljubičastom ili bijelom bojom, koja potječe iz različitih radionica. Metalni luksuzni predmeti također su najbrojniji iz Nezakcija. Mnogo nalaza čine razni oblici ataša i brončanih lijevaka u obliku lavlje glave. S prostora hramova u Nezakciju značajni su nalazi ulomaka pletenih srebrnih ogrlica, tipičnih proizvoda helenističkih radionica. U razdoblju 4./3. st. pr. Kr. pojavljuju se posude naziva *olpe*, s trakastim ručkama i ukrašene slikanim izduženim listićima, raznih tonova smeđe boje. U posebnu grupu keramike spada reljefna helenistička keramika, premazana sivo-crnim tonovima i ukrašena motivima cvijeća, listića, životinja i sl. Novac je vezan uz širenje helenističke kulture tijekom 4. i 3. st. pr. Kr. Dokazana je prisutnost grčkog novca iz Atene, makedonskog, numidskog i sicilskog novca.¹⁷⁶

Prethodno navedeni nalazi samo su neki od pronađenih grčkih nalaza na prostoru Istre. Vidljivo je kako se od 6. st. pr. Kr. razvijaju kontakti između grčkog svijeta i lokalne aristokracije sjevernog Jadrana. Luksuzni su predmeti tako pristizali trgovanjem, kao pokloni ili čak i pljačkom. Poveznica između Grka i Istre ima mnogo, a važno je napomenuti kako su čak ostali sačuvani antički zapisi histarskih plovila i njihovih načina gradnje. Nezakcij se,

¹⁷⁶ Mihovilić 2010: 164-169

osim po brojnosti nalaza, ističe i kao centar moći koji je kontroliralo materijalna dobra i raspolagao s njima.¹⁷⁷

5.8. Grci u kontinentalnoj Hrvatskoj

Poveznicu između Grka i kontinentalne Hrvatske moguće je pronaći još od razdoblja prapovijesti. Naime, neolitička revolucija dovela je na prostore današnje Hrvatske prve zajednice poljodjelaca koji su pak na nova područja prenijeli način života koji se već stoljećima vodio u Grčkoj i šire. Već prve neolitičke zajednice koje su pripadale starčevačkoj kulturi¹⁷⁸ bile su dio velikog kulturnog kompleksa koji se rasprostirao od južne Panonije do sjeverne Grčke. Prema tome, zajednice s prostora Hrvatske s onima u Grčkoj dijelile su i osnovne elemente duhovne kulture, društvenog ustroja, a možda i jezika.¹⁷⁹

Eneolitik, sljedeće važno razdoblje, kao svog najistaknutijeg predstavnika na ovim prostorima imao je vučedolsku kulturu. U simbolici te kulture uočeno je mnogo elemenata koje je dijelio s prostorom Egeja, primjerice, dvostruke sjekire, svinje i psa u žrtvovanjima ili pak "konsekrativne rogove". Tijekom brončanog doba mreža razmjene postala je sve značajnija, kako u materijalnom, tako i u komunikacijskom smislu. Putevima razmjene kretali su se ljudi, sirovine, materijalna dobra, ali i tehnologije, ideje i znanja. Izuzetni pojedinci bili su prenositelji znanja i vještina između udaljenih zajednica. Snažne interakcije u brončano doba dovele su čak u određenoj mjeri do univerzalnog modela društvene strukture i kozmologije.¹⁸⁰

Propašću mikenske civilizacije u Grčkoj je započelo tzv. „mračno doba“. Iako iz tog razdoblja nema pisanih izvora, iz njega se uzdigla klasična Grčka na čijim se temeljima gradila europska kulturna povijest. Na prostoru Hrvatske tada je trajalo rano željezno doba, koje je, između ostalog, oblježila i halštatska kultura¹⁸¹. Opće obilježje srednjeeuropskog željeznog doba je pojava ratničke elite. Identitet te elite najbolje se odražavao u elementima

¹⁷⁷ Mihovilić 2010: 169

¹⁷⁸ Starčevačka kultura je neolitička kultura što je tijekom VI. tisućljeća pr. Kr. obuhvaćala veliko područje od Transilvanije i Transdanubije, na sjeveru, do središnjih područja Albanije i Skopske kotline na jugu, Sofijske visoravni na istoku te do središnje Hrvatske i srednje Bosne na zapadu. Naziv je dobila po nalazištu Starčevo pokraj Pančeva u Srbiji.

¹⁷⁹ Potrebica 2010: 171

¹⁸⁰ Potrebica 2010: 171

¹⁸¹ U središnjoj Europi, željezno doba je podijeljeno u dvije faze u kojima dominiraju Kelti: rana željezna halštatska kultura (prema mjestu Hallstattu u Austriji, 800.–450. g pr. Kr.) i kasna željezna latenska kultura (prema mjestu u Švicarskoj, La Tène) koja traje od 450. pr. Kr. do rimskih osvajanja.

poput oružja i u konceptu gošćenja. Ovo su i elementi gdje se najbolje vide poveznice željeznodobne Hrvatske s prostorom tadašnje Grčke. Sustav razmjene darova omogućavao je povezivanje zajednica, a idealne prilike za to bile su gozbe u kojima su ratničke elite naglašavale svoj identitet i autoritet unutar zajednice. Primjer takvih gozbi prikazani su i u *Odiseji*¹⁸². Na prostoru Hrvatske nisu pronađeni bogati uvozni kompleti grčkoga posuđa, ali neki oblici posuđa podsjećaju na slične koncepte na prostoru Egeja. Nadalje, na nekropoli kod Kaptola pronađeni su predmeti poput grčko-ilirskih i korintskih kaciga te knemida, što potvrđuje način izražavanja identiteta ratničke elite.¹⁸³

Mlađe željezno doba na prostoru Hrvatske, a i Europe obilježava latenska kultura koja se često veže uz prisutnost Kelta. Sama plemenska zajednica Skordiska u Podunavlju nastala je kao mješavina autohtonih zajednica i keltskih došljaka koji su se tamo naselili nakon neuspješnih pohoda na Delfe. Ovo govori o još jednoj poveznici s Grcima, a dodiri Grka i Kelta zabilježeni su mnogo prije i poslije tog razdoblja. Čak se i početak kovanja keltskog novca po vrijednosnom sustavu i motivima oslanjao na grčke uzore. Valja napomenut kako je novac latenskih zajednica prvi koji se pojavio na prostoru kontinentalne Hrvatske. Poradi brojnih trgovačkih razmjena, na prostorima Podunavlja naposljetku se pojavio i novac grčkih kolonija. U kasnijim razdobljima grčki je materijal došao u Hrvatsku posredstvom guste prometne i komunikacije mreže Rimskog Carstva. Tako je nekoliko stotina metara od Klovićevih dvora u Zagrebu pronađen mamertinski novac iz 3. st. pr. Kr., koji je sekundarno rabljen kao privjesak.¹⁸⁴

Iako u kontinentalnoj Hrvatsko nema mnogo grčkih nalaza, dubljim istraživanjem jasno je vidljivo da su Grčka i središnja Europa bile povezane kao dio komunikacije mreže u kojoj su se stoljećima kretali ljudi raznih zanata i klasa, materijalna dobra, tehnologija, pa i same priče i mitovi koje danas poznaje cijeli svijet.

¹⁸² Hom. Od. VIII, 234-384

¹⁸³ Potrebica 2010: 172

¹⁸⁴ Potrebica 2010: 173

6. ZAKLJUČAK

Svaki ljubitelj grčke kulture i civilizacije ne mora nužno otputovati u Grčku kako bi u istoj uživao. Duž obale Sredozemnog i Crnog mora, prostora sjeverne Afrike i Male Azije postoji toliko mnogo grčkih nalaza i naseobina koje pružaju gotovo savršen uvid o tome kakav su život imali i što su sve stvarali antički Grci. Zaista je impresivan način na koji se ta civilizacija proširila velikim dijelom europskog kontinenta. Njena važnost najbolje se očituje u činjenici da su te iste tekovine preuzeli Etruščani i moćni Rimljani, naravno, uz određene izmjene.

Kao što je napisano u prethodnim poglavljima, grčki nalazi na prostoru Hrvatske nisu ravnomjerno raspoređeni, ponegdje ih ni nema, no grčki utjecaj prisutan je u svakom obliku, bilo da se radi o imitaciji u gradnji ili izradi, ili je pak riječ o predmetima koji su trgovinom došli na ova područja. Naseobine poput Ise i Fara svjedok su burne prošlosti istočnojadranske obale, od života starosjedilačkog stanovništva preko dolaska Grka i njihovih međusobnih sukoba pa sve do uspostave rimskog nadzora nad tim područjem. Obilje nalaza pokazuje koliko je jak bio grčki utjecaj te koliko je važnost imao njihov dolazak za sam razvoj ilirskog stanovništva. Procvat trgovine, razvoj vinogradarstva i keramičke radionice samo su neke od posljedica dolaska Grka na ove prostore. Iako je njihova kultura pomalo potisnuta dolaskom Rimljana, ona nikako nije nestala te se s pravom može reći da na njenim temeljima počiva europska zapadna kultura.

Antički Grci ostavili su golem trag u hrvatskoj povijesti i potrebno je još podosta za istražiti. Povjesničari i arheolozi poput Branka Kirigina, Slobodana Čače i brojnih drugih učinili su mnogo po pitanju ove tematike, no smatram kako buduće naraštaje čeka pregršt istraživanja kako bi se razrješile određene dvojbe te bi se na taj način upotpunila ova priča o dolasku i životu antičkih Grka na tlu Hrvatske.

7. BIBLIOGRAFIJA

7.1. Izvori

APIJAN

Roman history, London: William Heinemann Ltd., 1972.

DIODOR SICILSKI

Biblioteca historica, Austin: Texas Press, 2010.

HERODOT

Povijest, Zagreb: Matica hrvatska, 2007.

HEZIOD

Theogony and Works and Days, Oxford-London: Oxford University Press, 1999.

HOMER

Ilijada i Odiseja, Zagreb: Školska knjiga, 2002.

POLIBIJE

The Histories: Books 28-39, Cambridge Mass.-London: Loeb Classical Library, 2012.

PSEUDO SKILAK

Pseudo Scylax's Periple: Text, translation and commentary, Bristol: Phoenix Press, 2011.

STRABON

The Geography of Strabo, Cambridge: Cambridge University Press, 2014.

TUKIDID

Povijest Peloponeskog rata, Zagreb: Matica hrvatska, 1957.

VERGILIJE

Eneida, Zagreb: Matica hrvatska, 1970.

7.2. Literatura

- BARBARIĆ, Vedran (2010) Autohtono stanovništvo istočne obale Jadrana u zadnjem tisućljeću prije Krista, u: POKLEČKI STOŠIĆ, Jasminka (ur.), *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, str. 56-61.
- BASS, Bryon; RADIĆ, Dinko (2002) O aktualnoj grčkoj stvarnosti na Korčuli, u: Nenad Cambi (ur.), *Grčki utjecaj na istočnoj obali Jadrana*, Split: Književni krug, str. 300
- BRUSIĆ, Zdenko (2010) Resnik, u: POKLEČKI STOŠIĆ, Jasminka (ur.), *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, str. 147.
- CAMBI, Nenad (2010) Grci i Iliri u međusobnome civilizacijskome dodiru, u: POKLEČKI STOŠIĆ, Jasminka (ur.), *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, str. 29-35.
- CAMBI, Nenad (2002) *Antika: Povijest umjetnosti u Hrvatskoj*, Zagreb: Ljevak
- ČAČE, Slobodan; KUNTIĆ-MAKVIĆ, Bruna (2010) Pregled povijesti jadranskih Grka, u: POKLEČKI STOŠIĆ, Jasminka (ur.), *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, str. 63-71.
- JELIČIĆ-RADONIĆ, Jasna (2010) Far u svijetu novih arheoloških istraživanja, u: POKLEČKI STOŠIĆ, Jasminka (ur.), *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori str. 125-129.
- KIRIGIN, Branko (2009) *Ancient Greeks in Croatia*, u: *Croatia - aspects of art, architecture and cultural heritage*, London: Francis Lincoln Limited
- KIRIGIN, Branko (2010) Epetij, u: POKLEČKI STOŠIĆ, Jasminka (ur.), *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, str. 142-143.
- KIRIGIN, Branko (2010) Isa , u: POKLEČKI STOŠIĆ, Jasminka (ur.), *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, str. 119-123.
- KIRIGIN, Branko (2010) Naron (Neretva), u: POKLEČKI STOŠIĆ, Jasminka (ur.), *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, str. 148-149

- KIRIGIN, Branko (2010) Otok Korčula, u: POKLEČKI STOŠIĆ, Jasminka (ur.), *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, str. 113-117.
- KIRIGIN, Branko (2010) Salona, u: POKLEČKI STOŠIĆ, Jasminka (ur.), *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, str. 144-145.
- KIRIGIN, Branko (1996) *Issa, grčki grad na Jadranu*, Zagreb: Matica hrvatska
- KOVAČIĆ, Vanja (2010) Trogir, u: POKLEČKI STOŠIĆ, Jasminka (ur.), *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, str. 139-141.
- LISIČAR, Petar (1951) *Crna korkira i kolonije antičkih Grka na Jadranu*, Skopje: Filozofski fakultet
- LISIČAR, Petar (2004) *Grci i Rimljani*, Zagreb: Školska knjiga
- MATIJAŠIĆ, Robert (2009) *Povijest hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana*, Zagreb: Leykam international
- MIHOVILIĆ, Kristina (2010) Istra i kontakti s grčkim svijetom, u: POKLEČKI STOŠIĆ, Jasminka (ur.), *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, str. 163-169.
- MILIČEVIĆ-BRADAČ, Marina (2004) *Stara Grčka: Grci na Crnome moru*, Zagreb:Školska knjiga
- MILIČEVIĆ-BRADAČ, Marina (2010) Grčka kolonizacija na Sredozemlju, u: POKLEČKI STOŠIĆ, Jasminka (ur.), *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori str., 41-51.
- PAVLOVIĆ, Ana (2010) Stara Grčka, u: POKLEČKI STOŠIĆ, Jasminka (ur.), *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori str. 53-61.
- POKLEČKI-STOŠIĆ, Jasminka (2010) Antički Grci na tlu Hrvatske, u: POKLEČKI STOŠIĆ, Jasminka (ur.), *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, str. 11-13.
- POTREBICA, Hrvoje (2010) Grci u kontinentalnoj Hrvatskoj, u: POKLEČKI STOŠIĆ, Jasminka (ur.), *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori., str. 171-173.
- SANADER, Mirjana (2001) *Antički gradovi u Hrvatskoj*, Zagreb: Školska knjiga
- ŠEŠELJ, Lucijana (2010) Rt Ploča, u: POKLEČKI STOŠIĆ, Jasminka (ur.), *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, str. 110-111.

- TOMAS, Helena (2010) Najraniji posjeti Grka našem priobalju: Mikensko razdoblje, u: POKLEČKI STOŠIĆ, Jasminka (ur.), *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, str. 36-39.
- ZANINOVIĆ, Marin (2015) *Ilirski ratovi*, Zagreb: Školska knjiga

7.3. Internet

BABIĆ, Ivo, *Trogir kroz povijest* [<http://www.trogir.hr/GradTrogir/o-trogiru/trogir-kroz-povijest>] , zadnji pristup 26. studenog 2019.

DRAGIĆ, Marko, *Hrvatske povijesne i etiološke predaje o ilirskoj kraljici Teuti* , [https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=299342], str. 280, zadnji pristup 26. studenog 2019.

KALOGJERA, Dušan, *Prirodno geografske značajke Korčule*, [<http://www.korcula.hr/o-korculi/prirodno-geografske-znacajke/>], zadnji pristup 26. studenog 2019.

KIKOVIĆ, Daliborka, *Grčka kolonizacija* [<https://nova-akropola.com/kulture-i-civilizacije/tragom-proslosti/grcka-kolonizacija/>], zadnji pristup 26. studenog 2019.

KIRIGIN, Branko, *Faros, parska naseobina* [<https://hrcak.srce.hr/198872>], zadnji pristup 26. studenog 2019.

7.4. Popis kratica

App.= Apijan

Diod. = Diodor Sicilski

Hes.= Hesiod

Th.= Teogonija (Podrijetlo bogova)

Hdt. = Herodot

Hom. = Homer

Od. = Odiseja

Plb. = Polibije

Ps. Scly. = Pseudo Skilak

Strab. = Strabon

Theop.= Teopomp

Thuc. = Tukidid

Verg.=Vergilije

A. = Eneida

8. SAŽETAK RADA

Sažetak: Ovaj rad bavi se grčkim naseljavanjem istočnojadranske obale i općenito svom grčkom ostavštinom na prostoru današnje Hrvatske. Prije svega, rad donosi opći pregled starogrčke povijesti, uzimajući u obzir i ranije kulture, pa tako i mikensku. Nadalje, rad detaljno objašnjava uzroke, tijek i posljedice grčke kolonizacije diljem europskog kontinenta. Glavni fokus stavljen je na istočnojadransku obalu gdje su Grci osnovali svoje kolonije. Autor opisuje područja grčkog naseljavanja u razdoblju prije, tijekom i nakon njihova dolaska. Posebnu pažnju pridaje kolonijama Isi (Vis) i Faru (Stari Grad). Nadalje, osvrće se i na starosjedilačko stanovništvo i njihov način života. Također, navodi i brojne arheološke nalaze koji su svjedoci grčkog utjecaja, od sjevera pa sve do krajnjeg juga današnje Hrvatske. Iznosi i probleme s kojima se i danas arheolozi susreću, s obzirom da je mnogo toga ostalo neistraženo. Naposljetku, autor navodi promjene koje su se dogodile jačanjem Rimljana, koji su pobjedama u 1. st. pr. Kr. zaključili grčku povijest, dok su na prostoru istočne obale Jadrana ustrojili provinciju Ilirik.

Ključne riječi: antički Grci, kolonije, Isa, Far, istočnojadranska obala, kontinentalna Hrvatska, arheološki lokaliteti, nalazi, Rimljani

Abstract: This thesis deals with the Greek settlement of the eastern Adriatic coast and in general with its Greek heritage in present-day Croatia. First of all, the thesis provides a general overview of ancient Greek history, taking into account earlier cultures, including Mycenaean. Furthermore, the thesis explains in detail the causes, course and consequences of Greek colonization across the European continent. The main focus is placed on the eastern Adriatic coast where the Greeks established their colonies. The author describes areas of Greek settlements in the period before, during and after their arrival. It pays a special attention to the colonies of Isa (Vis) and Far (Stari Grad). Moreover, it also looks at Indigenous people and their way of life. Also, it cites a number of archeological findings that witness Greek influence, from the north to the far south of present-day Croatia. As well, it carries out the issues, archeologists still face today, considering, much has remain unexplored. Finally, the author outlines the changes which have taken place with the

strengthening of Romans, who, in the 1st century B.C. concluded Greek history, while establishing the Illirycum province on the eastern Adriatic coast.

Key words: ancient Greeks, colonies, Isa, Far, eastern Adriatic coast, continental Croatia, archeological sites, findings, Romans